

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Issue 8(62)

**Warsaw
2023**

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

ISSUE 8(62)

October 2023

Collection of Scientific Works

WARSAW, POLAND
Wydawnictwo Naukowe "iScience"
20-21 October 2023

ISBN 978-83-949403-3-1

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS: a collection scientific works of the International scientific conference (20-21 October, 2023) - Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2023 - 75 p.

Editorial board:

Bakhtiyor Amonov, Doctor of Political Sciences, Professor of the National University of Uzbekistan

Baxitjan Uzakbaevich Aytjanov, Doctor of Agricultural Sciences, Senior Scientific Researcher

Bugajewski K. A., doktor nauk medycznych, profesor nadzwyczajny Czarnomorski Państwowy Uniwersytet imienia Piotra Mohyla

Yesbosi'n Polatovich Sadi'kov, Doctor of Philosophy (Ph.D), Nukus branch Tashkent state agrarian university

Tahirjon Z. Sultanov, Doctor of Technical Sciences, docent

Shavkat J. Imomov, Doctor of Technical Sciences, professor

Nazmiya Muslihiddinovna Mukhitdinova, Doctor of Philology, Samarkand State University, Uzbekistan

Sayipzhan Bakizhanovich Tilabaev, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Marina Berdina, PhD

Hurshida Ustadjalilova, PhD

Dilnoza Kamalova, PhD (arch) Associate Professor, Samarkand State Institute of Architecture and Civil Engineering

Juraeva Sarvinob Boboqulovna, Associate Professor of Philological Science, head of chair of culturology of Khujand State University named after academician B. Gafurov (Tajikistan)

Oleh Vodiany, PhD

Languages of publication: українська, русский, english, polski, беларуская, казакша, o'zbek, limba română, кыргыз тили, Հայերէն

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference "MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS". Which took place in Warsaw on 20-21 October, 2023.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees.

The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

ISBN 978-83-949403-3-1

© Sp. z o. o. "iScience", 2023

© Authors, 2023

TABLE OF CONTENTS

SECTION: HISTORY SCIENCE

Хасенова Дина Алибековна (Талдыкорган, Казакстан) КАЗАХСКОЕ ШЕЖИРЕ В ТРУДЕ «ТАУАРИХ ХАМСА» КУРБАНГАЛИ ХАЛИДА..	5
--	---

SECTION: PEDAGOGY

Tazhieva S. K., Sarieva A. K. (Almaty, Kazakhstan) THE IMPORTANCE OF IMPROVING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION PERSONNEL AT THE PRESENT STAGE IN KAZAKHSTAN.....	9
Арабаджи Олена Семенівна, Гришко Світлана Вікторівна, Левада Ольга Михайлівна, Прохорова Лариса Анатоліївна, Непша Олександр Вікторович, Зав'ялова Тетяна Василівна (Запоріжжя, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЯК ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ.....	15
Герайзаде Малахат Ага Баба кызы, Кадиева Севда Абдулсамед кызы, Дашдамирова Нигяр Магамед кызы, Амирасланова Арзу Сурхай кызы (Азербайджан, Баку) KOMMUNIKATİV METODLA TİBBİ TERMİNLERİN ÖYRƏNİLMƏSİ	19
Гизатулина Ольга Ивановна (Узбекистан, Гулистан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ В КАЧЕСТВЕ ЦИФРОВОГО РЕСУРСА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ	22
Иманали Гульнур Ганикызы (Астана, Казахстан) МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ	31
Асилбекова Бақтыгул Жақсылыковна, Сапарова Жанар Ильяовна, Жусипова Гулмира Турдыевна (Шымкент, Қазақстан) БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	36

SECTION: INFORMATION AND COMMUNICATION

Охріменко Д.В. (Харків, Україна) МЕТОДИ АНАЛІЗУ ЧАСОВИХ РЯДІВ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У CRM- СИСТЕМАХ.....	45
--	----

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

Айкумбеков Муслим Нурымович, Стыбаев Шынғыс Елужанұлы, Куканов Нурберген Аскарулы, Исахан Жәнібек Омарұлы, Яковлев Евгений Владимирович (Алматы, Казахстан) ВАРИАТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ ЛОГИСТИЧЕСКИХ РИСКОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВИДА ТРАНСПОРТА	47
--	----

SECTION: PHYSICAL CULTURE**Kotova Olena, Radionenko Marharyta,****Nepsha Oleksandr, Sukhanova Hanna (Zaporizhzhia, Ukraine)**

FORMATION OF MOTIVATION FOR A HEALTHY LIFESTYLE IN PRIMARY

SCHOOL STUDENTS 51

Валієв Юсиф, Алієв Сеймур (Nakhchivan, Azerbaijan)

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТТЯ З ФУТБОЛУ В ДОШКІЛЬНОМУ

НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 55

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS**Курманбаева Гулнара Абдылдаевна (Бишкек, Киргизстан)**

О ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИХ ОСНОВАХ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ

ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ 60

SECTION: AGRICULTURAL SCIENCE**Matjonov Bekjon Ravshonbekovich (Urgench, Uzbekistan)**

ENSURING FOOD SECURITY THROUGH THE INTRODUCTION OF EARLY

RIPENING MUNGBEAN VARIETIES IN THE WHEAT-COTTON ROTATION SYSTEM

IN THE ARAL SEA REGION 64

SECTION: ECONOMICS**Asadov Jasur Abdujabborovich (Tashkent, Uzbekistan)**

ZAGADNIENIA SPOŁECZNO-EKONOMICZNE KLASY ŚREDNIEJ LUDNOŚCI..... 70

SECTION: HISTORY SCIENCE

УДК 94 /574

Хасенова Дина Алибековна
Магистрант 2 курса Специальности История – 7М01601
Жетысуский университет им. И. Жансугурова
(Талдыкорган, Казакстан)

КАЗАХСКОЕ ШЕЖИРЕ В ТРУДЕ «ТАУАРИХ ХАМСА» КУРБАНГАЛИ ХАЛИДА

В статье рассматривается история и шежире казахов в труде историка Курбангали Халида «Тауарих хамса» жившего в конце XIX и начале XX веков.

Ключевые слова: Шежире, Курбангали Халид, история, записи, источники.

Khasenova Dina Alibekovna
Master's student of the 2nd course Specialty History – 7M01601
Zhetysu University named after I. Zhansugurov
(Taldykorgan, Kazakhstan)

KAZAKH SHEZHIRE IN THE WORK «TAUARIKH KHAMSA» KURBANALI KHALIDA

The article deals with the history and shezhire of Kazakhs in the work of historian Kurbangali Khalid «Tauarikh khamsa» who lived in the late XIX and early XX centuries.

Keywords: Shezhire, Qurbangali Khalid, history, records, sources.

Хасенова Дина Алибековна
7М01601 – Тарих мамандығының 2-курс магистранты
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті
(Талдықорған, Қазақстан)

ҚҰРБАНҒАЛИ ХАЛИДТЫҢ «ТАУАРИХ ХАМСА» ЕҢБЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ ШЕЖІРЕСІ

Мақалада XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген тарихшы Құрбанғали Халидтың «Тауарих хамса» еңбегіндегі қазақ тарихы мен шежіресі қарастырылады.

Тірек сөздер: Шежіре, Құрбанғали Халид, тарих, жазбалар, деректер.

Ұлттық тарихнамада және тарихтың дамуын бағалауда жазба дәстүрлердің қалыптаса бастаған XIX соңы мен XX ғасыр басындағы қазақ тарихнамасы ерекше орын алады және аса ыждахатты көзқарасты қажет етеді. Өкінішке орай қазақ шежіресінің

жазба дәстүрлерінің негізін салған таңдаулы өкілдерінің мұрасын зерттеу бағытындағы жұмыстар жаңа ғана басталып келеді. Бүгінгі күні көптеген қолжазба қорларында қазақ авторларының біздің ғылымға әлі танылмаған көптеген шығармалары жатыр, оларды ғылыми айналымға қосу және халыққа жеткізу қазіргі тарихшылардың азамтатық борышы. Сол себепті мақалада XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген, оқымысты Құрбанғали Халидтың шағатай тілінде жазылған «Тауарих хамса» атты еңбегіндегі қазақ тарихына және шежіресіне тоқталу мақсат етіледі.

XX ғасыр басындағы қазақ тарихшыларының құдіретті тобының талантты өкілінің бірі Құрбанғали Халид. Ол 1846 жылы Аягөз қаласында шала-қазақ ішінен шыққан ірі көпестің отбасында дүниеге келді. Ол жергілікті медреседе оқып жүрген кезінде-ақ өзінің ерекше зерек қабілеттерімен көзге түсті. Кәмелетке толған жасында Құрбанғали бірнеше тілді жетік біліп, Құранды жатқа оқитын дәрежеге жетті. Кейіннен осы жас кезінде жинақталған білім оған Шәуешек қаласында ірі мешіттерінің бірінде имам және қаланың мұсылман бөлігінің қазиы қызметін атқаруға мүмкіндік берді.

Құрбанғалидың тарихи еңбектерінің ішінен бізге белгілері 1889 жарияланған «Тарих-и джарида-йи джадида» (Жаңа тарихи жазбалар) және «Таварих-и хамсе-йи шархи» (Шығыстың бес елінің тарихы) [1]. Соңғы кітап Казанда 1910 жылы жарияланды да революцияға дейінгі кезеңде қызмет атқарған тарихшылар арасында өте белгілі болды. Құрбанғали Халид кітабында бірнеше қызықты мәтінге М.Ж. Көпеевте сілтеме жасады (бұл әсіресе қазақ жүздерінің құрылу тарихына, қазақтың ру-тайпалық құрылымы мен жол тәртібіне қатысты) [2].

К. Халидтың өзінің жазбаларына қарағанда «Тауарих хамса» тарихи-этнографиялық деректердің жинағы болуы керек еді. Бірақ тарихи материалды жинақтау және жүйелеу барысында автор негізгі тақырыптарға тереңдеп, тарихи-этнографиялық материалдарды әзірлеуге бел шешіп кірісіп кетеді. Таң қалдыратыны автордың зияткерлік көкжиегі мен көтерілген мәселелерге байланысты қолданылатын зерттеушілік әдістері. Қазақ тарихына арналған тарауының кіріспесінде (бұл бөлімде «Қазақтың хал-ахуалдары», «Қазақ атауының деректері», «Қазақ бабасы» т.б. бірнеше тараулар бар) Құрбанғали оқырманға осы кітапты жазуға жетелеген себептерді жария қылады: «Нәтижесінде мағынасы анық ел тарихы баяндалмады. Осындай себептермен, мен бар-күш-қайратымды жұмсап, жиырма жылдан астам уақыт бұл тарихқа қатысты ақпарлар мен жазба деректерді жинап, жалпы жиналған мәліметтердің қаймағын қалқып алып осы кітапты жаздым». [1, 50]

Құрбанғали шежіренің қазақ тарихы бойынша негізгі қайнар көз ретінде маңызын аса жоғары бағалаған. Оның пікірі бойынша қазақтың ауызша дәстүрінде шынайы тарихтың сюжеттері басым және осы тұрғыдан келгенде ол жазба қайнар көздерден еш кем емес: «көнеден келе жатқан жазылған тарихы болмағанымен, ата-бабалары мен түрлі ұрпақтарының ақпарлары ауыздан ауызға аңыз болып ұласып келе жатқанын ешкім жоққа шығармайды. Дегенмен, уақыт оза келе бұл шежірелер өз негізінен артық-кем болып, ілгері кейінді айтылып, шатастырарлықтай жағдай болса да, өзге тарихи мәліметтермен салыстыра отырып, реттестіру нәтижесінде белгілі бір шындыққа жақын, тоқтамды пікірлер айтуға болады. Бұл хабарлар негізсіз дәлелденбесе де, себепсіз жалғанға да шығарылмайды. Негізінде шындығы басым тарихи оқиғалары анық. Себебі

бұл тайпалар өздерінің тарихты тереңдетіп оқымағанының салдарынан нақтылы анық ашылып, білімге таласатындары болмағанымен, бабаларының сөздерін бар зейінімен тыңдап ұғып, олардан естіген шежірелерін еске алып әр мәжілісте, әр жиында отырыстарда үнемі қайталап, шын ниетімен ойларында ұстап, ұрпақтан ұрапқа жалғастырып, нассабышыларына шежіреші деп ат қойған» [1, 51 б.].

Осы тарауда Күрбанғали XIX ғасырдың соңына қарай дәстүрлі әдет-ғұрыптар мен білім мен құндылықтардың, соның ішінде шежіренің ұмытыла бастағанын қынжыла жазады. Оның байқауы бойынша «Бұдан 20-30 жылдар бұрын ұзақ сарынды жырлар айтатын, әңгіме сөзімізді білетін адамдар азайып барады. Қадым сөздің қадірін білетін қариялар таусылып, жастар әркім өз кәсібі-тірішілігімен айналысып өткен ақпарлардан не пайда, келді-кетті, заман әркімнің өзінікі емес пе деп өздерін уатар заман туды». Тарихшы халық өз тарихын ұмытса өзін жоғалтады деген пікірде: «шежіренің қадірін білмей, шежірешінің пайдасын ұмытып, пайғамбардың «нәсіліңізді біліңіз», яғни туысыңызды анықтап таныңыз дегенінің мәнін ұқпай отыр бұл халық. Жазудан басқаға нанбайтын жастардың есінде болсын» [1, 52 б.].

«Тауарих хамса» кітабында әредік еруопалық және шығыстық тарихи мектеп өкілдеріне сын да кездеседі: «біздің халқымыздың ахуалын жазуға өзге милләт – ұлт былай тұрсын, көп елдерді басып алып, Шыңға дейін жеткен арабтар шығыс тайпаларының арасын айыра алмай «ажам» деп қоя салған... тіпті османлық тарихшылар қаны, тілі жақын тұрғанымен, көбінесе еуропалық тарихшыларға алақтап, Қырым, Казан, Астрахань халықтарын татар деп жазған» [1, 238 б.]. Қ. Халид пікірінше мемлекеттік мекемелерден елеулі көмек алып жұмыс жасайтын еуропалық тарихшыларға қарағанда қазақ ғалымдары өзінің қаражатымен, өзінің ғылымға деген берілгендігімен ғана еңбек жасайды «Біздің бейшара тарихшыларымыз, бар тауқыметін өзі көріп, шығынын өзі көтеріп, көмекті былай қоялық, зияндарынан аман болуы қиын...оларға мақтау айта қойған ешкім жоқ, көре алмай жамандап жүргендер бар» [1, 238 б.].

Автор бұл еңбегінде тек қана Орталық Азия (Ферғана, Алтышар, Еділ бойы) ұлан-байтақ алқабын қамтып қойған жоқ, сонымен бірге қазақ тарихының аса күрделі мәселелеріне жарық сәулесін түсіруге күш салды. Осының дәлелі еңбектегі «алаш», «қазақ», «өзбек», «ноғай» этнонимдеріне байланысты жасалған терең талдау, қазақ жүздеріне қатысты ауызша деректерге негізделген пікірлер, түркі-моңғол тайпаларының басшы әулеттік проблемаларына шолу, сонымен бірге археологиялық және архитетуралық ескерткіштер туралы деректер де қамтылған. Кітаптағы жекелеген очерктер Абылай ханның қайраткерлігіне, Алтын ордалық ғұлама Асан қайғы мен Әз Жәнібекке арналған. «Тауарих хамса» Қазақстанның Ресейге қосылу үдерісін де қамтиды, патшалықтың әкімшілік-территориялық реформалары туралы деректер бар, сонымен ірге қазақ дәстүрлі мәдениетіне арналған өте бай этнографиялық этюдтер [4].

Қ. Халид кітабына жасалған талдау қазақ зияткерлік ортасында шығыстанушылық дәстүрлердің тұтас үлгісі бар екенін көрсетеді. «Тауарих хамса» қазақ материалдыранның молдығына қарамастан шығыстық тарихнаманың туындысы болып есетеледі. Кітап өзінің атауынан бастап (Шығыстың бес елінің тарихы) мәтіндегі тілдік қордың қолданылуы да Шығыстық канонмен жасалған [3]. Әрине, авторға бір жағынан араб-

парсы әдебиеті, екінші жғынан жергілікті түріктік-шағатайлық тарих жазу дәстүрлері әсер етті.

Кітап мәтінінде кей кездері өзінің көнелегімен және нақтылығымен ерекшеленетін фактілер мен деректер кездеседі. Өкінішке орай біз өзіміздің өткенімізді жоққа шығару барысында көптеген тарихи қайнар көздерімізден айрылып қалдық.

Бір сөзбен айтқанда Шежіренің жазбаша дәстүрінің негізін салған алғашқы азаматтарды біз зияткерлік элитаның өкілі ретінде санауға толық хақымыз бар. Бұл адамдар еуропа түсінігіндегі кәсіби тарихшылар бомаса да ауызша дәстүр арқылы толыққанды білімдер айналысында өмір сүрді, олар шығыстың бірнеше тілдерін (араб, парсы) жақсы игерді, орыс тілін білді, батыстық және шығыстық әдебиет үлгілерімен таныс болды. Жоғарыда аты аталған тарихшылардың әрқайсысының шығыстық және батыстық әдебиетпен таныстығымен қоса, қазақтың тарихы білімдерін жете меңгергендігінде сөз жоқ. Алайда олар өз еңбектерінде қазақтың ауызша дәстүрін пайдалануды әр түрлі дәрежеде іске асырды. Сөз жоқ олардың бәрі де қазақ тарихын әлем тарихынан, соның ішінде еуразиялық тарихтан тыс қарастырмады. Сонымен бірге әртүрлі жағдайдаларға байланысты, соның ішінде, әсіресе сыртқы ортаның әсерімен, өздерінің білім алған жүйелерінің ерекшеліктеріне байланысты олардың арасында шығыстық немесе батыстық тарихнамалық дәстүрлерге ауытқулары байқалады.

Қорыта келсек қазақ шежірелерінің алғашқы жазба нұсқаларын тархи-методологиялық талдау шежірені тәпсірлеуде әртүрлі дәстүрлер бар екенін анықтауға мүмкіндік берді. Шежірені араб-парсы зияткерлік мәдениетінің сүйенген шығыстық үлгісінде тәпсірлеуді Құрбанғали Халид еңбектерінен кездестіреміз. Құрбанғали Халид орынды-орынсыз қазақтың ерекше тарихи-мәдени дәстүрлерінің ерекшеліктерін араб-парсы мәдениетінің әсерінен іздейді. Ол шығыстық тарихи әдебиетті көп қолданды, жыл санау межелерін де пайдаланды.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Құрбанғали Халид. Тауарих хамса (Бес тарих). / Ауд. Б. Төтенаев, А. Жолдасов. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 304 б.
2. Көпеев М.Ж. Ел аузынан жиналған әдебиет үлгілері. / Құрасытқан С. Дәуітов. – Алматы: Ғылым, 1992. – Т. 2. – 224 б.
3. Құрбанғали Халид. Тауарих хамса. – Қазан: Өрнек, 1910. – 782 б.
4. Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресі. – Алматы: Қазақстан, 1991. – 80 б.

SECTION: PEDAGOGY

Tazhieva S.K.
candidate of economic Science,
Sarieva A.K.
2nd year doctoral student
Al-Farabi Kazakh National University
(Almaty, Kazakhstan)

THE IMPORTANCE OF IMPROVING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION PERSONNEL AT THE PRESENT STAGE IN KAZAKHSTAN

Annotation. *Global trends of intellectualization and globalization, the complexity of socio-economic systems lead to increased requirements for labor and intellectual resources, including the quality of training in higher education institutions. Education, qualifications, professional experience become the key to the competitiveness of enterprises, countries and territories and a factor of intensive economic growth. Competition in the labor market makes it necessary to ensure a high level of qualification and competence of a specialist. In the conditions of the modern economy, the criteria for the quality of training of specialists are formed by the requirements of the labor market and employers. The modern level of development of technology, technology, science and production is noticeably ahead of the level of training of specialists in institutions of higher education. This process creates the need for a systematic development of the educational environment, taking into account the specifics of transformational processes in the most important sectors of the economy.*

Keywords: *intellectualization, globalization, qualification, personnel quality, competition, intensive economic growth.*

Тәжиева С.К.
экономика ғылымдарының кандидаты,
Сариева А.К.
2 курс докторанты
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ КАДРЛАРЫНЫҢ САПАСЫН АРТТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аннотация. *Зияткерліктің және жаһанданудың жалпы әлемдік тенденциялары, әлеуметтік-экономикалық жүйелердің күрделенуі Еңбек және зияткерлік ресурстарға, оның ішінде жоғары оқу орындарында кадрлар даярлау сапасына қойылатын*

талаптардың артуын анықтайды. Білім, біліктілік, кәсіби тәжірибе кәсіпорындардың, елдер мен аумақтардың бәсекеге қабілеттілігінің кепілі және қарқынды экономикалық өсу факторына айналады. Еңбек нарығындағы бәсекелестік маманның біліктілігі мен құзыреттілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ету қажеттілігін анықтайды. Қазіргі экономика жағдайында мамандарды даярлау сапасының критерийлері еңбек нарығы мен жұмыс берушілердің талаптарымен қалыптасады. Техниканың, технологияның, ғылымның және өндірістің қазіргі даму деңгейі жоғары білім беру мекемелерінде мамандар даярлау деңгейінен едәуір озып тұр. Бұл процесс экономиканың маңызды салаларындағы трансформациялық процестердің ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру ортасын жүйелі дамыту қажеттілігін тудырады.

Түйінгі сөзгер: интеллектуализация, жаһандану, біліктілік, кадр сапасы, бәсекелестік, қарқынды экономикалық өсу.

Тажиева С.К.

кандидат экономических наук,

Сариева А.К.

докторант 2 курса

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби

(Алматы, Казахстан)

ЗНАЧИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА КАДРОВ ВЫСШЕГО ЗАВЕДЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация. Общемировые тенденции интеллектуализации и глобализация, усложнение социально-экономических систем обуславливают повышение требований к трудовым и интеллектуальным ресурсам, в том числе и к качеству подготовки кадров в высших учебных заведениях. Образование, квалификация, профессиональный опыт становятся залогом конкурентоспособности предприятий, стран и территорий и фактором интенсивного экономического роста. Конкуренция на рынке труда обуславливает необходимость обеспечения высокого уровня квалификации и компетентности специалиста. В условиях современной экономики критерии качества подготовки специалистов формируются требованиями рынка труда и работодателей. Современный уровень развития техники, технологий, науки и производства заметно опережает уровень подготовки специалистов в учреждениях высшего образования. Этот процесс порождает необходимость системного развития образовательной среды с учетом специфики трансформационных процессов в важнейших отраслях экономики.

Ключевые слова: интеллектуализация, глобализация, квалификация, качество кадров, конкуренция, интенсивный экономический рост.

The modern level of development of technology, technology, science and production is noticeably ahead of the level of training of specialists in institutions of secondary vocational education. This process creates the need for a systematic development of the educational

environment, taking into account the specifics of transformational processes in the most important sectors of the economy.

The analysis of the quality of personnel training makes it possible to make adjustments to the activities of the vocational training system, taking into account the basic requirements of the economy, to equip graduates with relevant and necessary knowledge that they will use for a successful professional career. Thus, the problem of improving the quality of personnel training in higher education institutions is relevant and requires comprehensive study.

In literature, the problem of vocational education is reflected in many scientific papers and publications. However, the actual improvement of the quality of personnel training in the system of secondary vocational education has remained beyond the scope of works devoted to various aspects of the topic under study.

Scientists R.J. Ehrenberg, R.S. Smith, R.I. Kapelyushnikov made a great contribution to the study of the quality of the workforce. The issues of human capital development were dealt with by K. Shvonder, O. Melnikova, I.I. Kulintsev, E.P. Zhilenkova, G.G. Melikyan, I.V. Bushmarin, L. Chizhova.

Thus, in the scientific literature there are studies of various aspects of the problem of improving the quality of training in the education system, including higher education. At the same time, many theoretical and scientific-applied issues of improving the quality of personnel training in the higher education system, due to their complexity and versatility, are insufficiently developed.

Currently, such important economic categories as production efficiency, social labor productivity, price, profitability, profit, are increasingly associated with the indicator of the quality of products. Quality becomes not just an object of study and consideration, but also an object of planning and management on a national scale, which means that it also becomes an object of measurement and evaluation [1].

It is important to identify the semantic concept of quality in connection with the need to solve a number of important practical problems of secondary vocational education, one way or another related to the quality of training. These problems primarily include: - evaluation of the work of the structural units of the educational institution; - evaluation of the effectiveness of investments in infrastructure and educational equipment; - evaluation of the effectiveness of the educational institution; - theory and practice of pricing educational services [2]. The methods of solving these problems largely depend on the content that is invested in the concept of the quality of "products" produced by educational institutions, that is, the quality of personnel training.

Historically, the concept of "quality", unlike most other terms, is considered in two contexts: firstly, quality is a basic concept in philosophy; secondly, one of the most important parameters in modern economics.

The small encyclopedic dictionary of Brockhaus and Efron says: "quality is one of the most important categories expressing the condition of the conceivability of an object. Of the two definitions of an object, quality and quantity, only the first characterizes the object and makes it what it really is, that is, only quality belongs to the object itself, while quantity belongs or is attributed to it only in comparison with other homogeneous objects" [3].

In the explanatory dictionary of Vladimir Dahl, the concept of quality is formulated as follows: "quality is a property or belonging, everything that constitutes the essence of a person or thing. Quantity means count, weight and measure, to the question of how much; quality to the question of what, explains the goodness, color and other properties of the object" [4].

The acceleration of socio-economic and scientific and technological progress has a revolutionizing effect on all aspects of social production, the system of social relations, and on the person himself. The dynamism of the development of society is the main prerequisite for the need for restructuring, reforming education. Improving the quality of personnel training is the basis for its modernization [5].

The development of Kazakhstan's society is part of the process of gradual transition of human civilization to a new stage of its development. A characteristic feature of this process is the change in the dominant type of human activity caused by the transition from the industrial to the informational stage of the development of social production.

The dynamics of transformations in production technologies, social and economic structures have become noticeably ahead of the dynamics of the change of human generations [6, 120]. This means that during their working life, the vast majority of the population will have to repeatedly master new types of activities, constantly improve their qualifications. That is why the information society is often also called a "continuously learning society". Continuing education thus becomes an integral part of every person's life. This is the main influence of the informatization of society on the education system.

The informatization of society imposes qualitatively new requirements for general and vocational education, the result of which should be the development of abilities to master, expand and improve new types of activities and corresponding new knowledge, skills and abilities.

The present Concept of informatization of the education system of the Republic of Kazakhstan for 2002-2004 (hereinafter referred to as the Concept) is a system of views defining the main goals and objectives, directions, ways and mechanisms of informatization of all levels of education.

Informatization of the education system opens up great prospects for Kazakh education. In recent years, there has been a radical change in the role and place of computer, telecommunications equipment and technologies in the life of society. Possession of information and telecommunication technologies in the modern world is becoming on a par with such qualities as the ability to read and write, and a necessary condition for each individual. The acquired knowledge and skills in the future can largely determine the ways of development of society.

The main goal of informatization of the education system of the Republic of Kazakhstan is to create a unified educational information environment in the Republic of Kazakhstan, which allows, through the use of new information technologies, to improve the quality of Kazakh education, provide equal opportunities for citizens to receive education at all levels and levels, as well as integrate the information space of the Republic of Kazakhstan into the world educational space.

To achieve the set goals and effective use of the unified educational information environment, a comprehensive solution of the following most significant tasks is necessary [7]:

1) training of pedagogical, administrative and engineering personnel of state educational institutions capable of using the latest information technologies in the educational process;

In the course of solving the tasks set for the informatization of the education system of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to take into account the relevance of this event, which affects the socio-economic development of the state.

The process of introducing informatization of the education system should be carried out in the following directions [7]:

- professional development and professional retraining of pedagogical, administrative and engineering personnel of state educational institutions.

- Formation of programs and/or methodological support for advanced training and professional retraining of pedagogical, administrative and engineering personnel in the field of new information technologies;

In this regard, there is an increasing need for highly qualified workers capable of performing a wide range of functions, including operation, support, effective diagnostics and restoration of the operability of complex technical systems, control over the progress of technological processes, technical and economic analysis of various equipment operation options, information technology maintenance of management processes. All this constantly poses new, increasingly complex tasks for the education and upbringing of young people and at the same time initiates the creation of more and more advanced learning tools and technologies that contribute to solving these tasks. The most promising among them are the means and technologies related to the informatization of education.

Thus, modern society is at the stage of transition from an industrial society to a post-industrial one. The latter is characterized by such properties as an increase in the share of creative and intellectual labor, an increase in the volume of scientific knowledge and information used in production, as well as the predominance of services, science, education and culture over industry and agriculture in the structure of the economy. The main feature of the economy of a post-industrial society is that knowledge becomes the main source of competitive advantage. This situation is due to the intensive development of technologies and the introduction of the results of technological progress in production and services, which is associated with the orientation of labor to intellectual activity. At the same time, the economy's need for unskilled labor is significantly reduced, and the qualification requirements for most jobs are becoming more complicated [8, 108].

The role of social partnership can be assessed according to the following criteria:

- the quality of vocational education (the quality of training);
- the level of the regulatory framework of the educational institution;
- the ability to meet the educational needs of the population;
- the level of coordination and interaction with partners;
- the degree of social and professional adaptation of graduates (implementation of the requirements of social partners to graduates of vocational institutions education, contributing to their adaptation to the labor market);
- the level of use of intellectual and other resources in an educational institution;

- coordination of the interests of subjects of social and labor relations on the establishment of tuition fees, the distribution of extra-budgetary funds, and social protection of personnel.

The implementation of the state policy in the field of education is carried out by the Government of the Republic of Kazakhstan, central executive bodies and local executive bodies in the field of education and local education management bodies in accordance with the distributed competencies.

The general scientific and methodological management of all educational organizations, regardless of their departmental subordination and affiliation, is carried out by the Central Executive Body in the field of education.

To this end, this body develops and approves regulatory legal acts regulating the activities of educational organizations. Regulation of the activities of such educational organizations is necessary to ensure that the subjects of education are in equal conditions and enjoy equal rights in the field of education. Of course, the development of democratic principles in society is aimed at increasing the academic will of educational organizations.

At the same time, the settlement of a group of issues is resolved either at the government level, or at the level of the central executive body, or at the level of the educational organization itself. Everything will depend on the extent to which these issues affect the interests of subjects of education, students, their parents and employees of educational organizations.

REFERENCES

1. Решетникова, И.И. Интеграция различных уровней и форм профессионального образования в современной России // И.И. Решетникова, Л.С. Шаховская // Среднее профессиональное образование. 2004. - №6.
2. Чубинский, А.Н. Расчетная методика оценки конкурентно-способности продукции // А.Н. Чубинский, О.С. Ракитова // Маркетинг и маркетинговые исследования. 2002. - №4.
3. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона. Электронный документ. (<http://ru.wikisource.org>) Проверено 12.11.2010.
4. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Электронный документ. (<http://vidahl.agava.ru/>) Проверено 12.11.2010.
5. Озина, А.М. Экономические основы функционирования системы профессионального образования в переходный период. / А.М. Озина; ВИПИ Н. Новгород, 1995. 123 с.
6. Воспроизводство рабочей силы и проблемы повышения социально-экономической эффективности труда. / Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции. – Казань, 1989. – 127 с.
7. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010001037_ О Концепции информатизации системы образования Республики Казахстан на 2002-2004 годы
8. Braun H. Europa und die Bildung // Der Ingenieur der Deutschen Bundespost. 1989 - 3 Juni S. 108-110

УДК 373.5.616

Арабаджи Олена Семенівна, Гришко Світлана Вікторівна,
Левада Ольга Михайлівна, Прохорова Лариса Анатоліївна,
Непша Олександр Вікторович, Зав'ялова Тетяна Василівна
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
(Запоріжжя, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ЯК ЗАСІБ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ

Анотація. Однією з умов підвищення ефективності вивчення географії в сучасній школі є побудова процесу навчання спрямованого на «формування освіченої творчої особистості», що передбачено стандартом освіти. Для цього необхідно створити комфортні умови навчання, де кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність

Ключові слова: шкільний курс географії, урок географії, вчитель, учень, творчі завдання, мотивація до навчання.

Arabadzhy Olena, Hryshko Svitlana, Levada Olha,
Prokhorova Larysa, Nepsha Oleksandr, Zavyalova Tetiana
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Zaporizhzhia, Ukraine)

THE USE OF CREATIVE TASKS IN GEOGRAPHY LESSONS AS A MEANS OF MOTIVATION TO LEARN

Abstract. One of the conditions for improving the effectiveness of geography learning in a modern school is to build a learning process aimed at «forming an educated creative personality», which is provided for by the education standard. To do this, it is necessary to create comfortable learning conditions where each student feels his or her success, intellectual capacity

Key words: school geography course, geography lesson, teacher, student, creative tasks, motivation to learn.

Географія – це предмет, що дає змогу учням не тільки пізнавати навколишній світ, а й розвивати свій творчий потенціал, свої внутрішні можливості [2]. Безсумнівно, кожна дитина має здібності й таланти. Тому головним завданням для вчителя є розкриття таланту в дитини та правильне, грамотне керівництво ним. Пробуджувати інтерес дитини, розвивати її особисті якості. У своїй педагогічній практиці на уроках географії вчителю географії слід застосовувати і використовувати різноманітні творчі завдання. Які розширюють горизонт предметного навчання, є додатковим стимулом до ретельнішого вивчення матеріалу та розвитку інтересу до предмету, розширюють кругозір учнів,

сприяють саморозвитку особистості, самоствердженню підлітків, створюють атмосферу творчого співробітництва не лише між вчителем та учнями, а й серед учнів у групах. Звідси підвищується якість знання в учнів.

На думку О.М. Топузова та ін., «сучасна система освіти в Україні зумовлює необхідність розвитку творчих здібностей учнів, що сприяє їх підготовці до подальшої практичної діяльності. У методичній літературі творчість визначається як форма діяльності особистості, яка спрямовується на пошук і створення якісно нового або вдосконалення вже відомого [4, с. 140].

У своїх дослідженнях В.В. Бенедюк зазначає, що розвиток творчих здібностей учнів на уроках географії відбувається в єдності з розвитком їхнього критичного мислення, що передбачає формування таких якостей школярів:

- 1) спроможність усвідомлювати проблеми й ті суперечності, на яких вони ґрунтуються;
- 2) вміння обирати власну позицію та обґрунтовувати її істинність;
- 3) здатність коректно розглядати різні думки однокласників та об'єктивно їх оцінювати;
- 4) спроможність знаходити власні шляхи розв'язку навчальних проблем;
- 5) здатність здійснювати самоконтроль, виявляючи самокритичність [1, с. 18]

На думку вчителя географії К.В. Мельничук, важливу участь до стимуляції учнів до творчої, пошукової діяльності відіграють завдання: підбір вчителем завдань, що потребують творчої переробки, систематизації, узагальнення, вмінь та навичок порівнювати й аналізувати вже відоме і проводити експериментальні пошукові дослідження невідомого; створення умов для розвитку ситуативного інтересу, який відіграє роль пускового механізму в здійсненні діяльності; використання ігрових моментів, що стимулюють прояви самостійності учнів, їх творчих можливостей [3].

Ю.Ю. Федоренко в своїх наукових роботах зазначає, що «ефективність формування пізнавальних умінь учнів на уроках географії можлива за умов використання нестандартних форм навчання, творчих завдань, мотивації до фізичної географії, свідомого бажання вчитися, активної самостійної діяльності учнів основної школи» [5, 6].

Цікаві, творчі завдання з географії призначені для того, щоб:

- розвивати пізнавальні інтереси, інтелектуальні та творчі здібності учнів у галузі географічних наук;
- стимулювати самостійне набуття нових знань про свою Батьківщину в усьому її розмаїтті та цілісності; про навколишнє середовище, шляхи його збереження та раціонального використання;
- виховувати любов до своєї місцевості, свого регіону, своєї країни, взаєморозуміння з іншими народами;
- сприяти залученню до екологічної культури, позитивного ставлення до навколишнього середовища;
- формувати здатність і готовність до практичного використання географічних знань і вмінь у повсякденному житті.

При вивченні шкільного курсу географії учням можна запропонувати різні види творчих завдань:

- повідомлення, такі як, мій літній відпочинок, спостереження за погодою, фенологічні нотатки, види гірських порід рідного краю, в рамках краєзнавчих досліджень рідного краю;

- малюнки (подорож крапельки, життя в лісах, охорона природи, житла людей у різних країнах); схеми;

- реферати (великі мандрівники-пірати, відкриття материків);

- презентації (за окремими історико-географічними регіонами України – Середнє Подніпров'я, Чернігово-Сіверщина, Полісся, Волинь, Поділля, Запорозжя, Галичина, Буковина, Закарпаття, Донщина, Слобожанщина, Північне Причорномор'я, Таврія.);

- кросворди під час вивчення країн, природних зон, географічної номенклатури;

- розробки різних дослідницьких проєктів з охорони навколишнього природного середовища;

- дослідницькі роботи з переробки сміття, озеленення шкільного подвір'я, вулиць місця проживання учня;

- розробка туристського маршруту рідним краєм, буклету, рекламного проспекту, пам'яток;

- мандрівки природною зоною, лист (із країни, у якій ви нібито живете, своєму другові, що живе на іншому материку), (наприклад: «Подорож до Південної Америки», «Подорож пустелею Гобі», «Дивовижні куточки світу – Кордильєри, Антарктида, Карпати», «Три дні в Амазонії»).

Можна запропонувати різні варіанти роботи з текстом: знайти та виправити в тексті географічні помилки; перевірити запропоновану інформацію, користуючись довідковою літературою... доведіть...; спростуйте...; розв'язування географічних задач щодо визначення поясного часу). Учні беруть активну участь у розробці проєктів. Наприклад: «Розробіть і захистіть програму освоєння Амазонії», «Охорона повернених вод своєї області», «Збережемо планету Земля».

Творчі завдання призначені для роботи з учнями, як на уроках, так і в позаурочній діяльності. Подані приклади завдань творчого та дослідницького характеру допомагають зробити вивчення географії захопливим і продуктивним заняттям. Замість простого передання знань, умінь і навичок від учителя до учня пріоритетною метою шкільної освіти стає розвиток здатності учня самостійно ставити навчальні цілі, проєктувати шляхи їхньої реалізації, контролювати й оцінювати свої досягнення, інакше кажучи, формування умінь вчитися. Учень сам має стати «архітектором і будівничим» освітнього процесу.

Кожен урок має стати стимулом, щоб учні перевірили свій творчий потенціал, і в них виникла б внутрішня потреба формувати в собі творчу особистість. Що більше вчитель географії знайде захопливих моментів на уроці, то вища ефективність навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бенедюк В.В. Методика розвитку творчих здібностей учнів на уроках географії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах зб. наук. пр.* / редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя: КПУ, 2021. № 74. Т. 2. С. 17-20.
2. Гришко, С. В., Непша, Я. Ю. Освітньо-виховне значення шкільного курсу географії у

розвитку всебічно розвиненої особистості. *Географія та туризм: матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків) / за заг. ред. Муромцевої Ю.І.. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. С. 41- 45.*

3. Мельничук К.В. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках географії. Освітній проєкт «На урок» URL: https://katmelnychuk.blogspot.com/2018/10/blog-post_10.html (дата звернення: 11.10.2023)
4. Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П. Загальна методика навчання географії: підручник. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
5. Федоренко Ю.Ю. Творчі завдання як засіб формування пізнавальних умінь учнів. *Вісник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки.* Вип. 72. Т. 2. 2016. С. 50-54.
6. Федоренко Ю. Ю. Формування пізнавальних умінь учнів на уроках географії в основній школі шляхом використання творчих завдань. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: збірн. наук. пр. звітн.-наук. конф. викл. університету за 2013 рік. (м. Київ, 4-6 лют. 2014 р.)* Київ, 2014. С. 57-58.

УДК 10

Герайзаде Малахат Ага Баба кызы
к.ф.н., доцент,
Кадиева Севда Абдулсамед кызы
к.ф.н., старший преподаватель,
Дашдамирова Нигяр Магамед кызы
к.ф.н., преподаватель,
Амирасланова Арзу Сурхай кызы
старший преподаватель
Азербайджанский медицинский университет
(Баку, Азербайджан)

KOMMUNİKATİV METODLA TİBBİ TERMİNLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Annotasiya. İndiki vaxtda yüksək sosial vəziyyəti əldə etmək üçün dilləri öyrənmək lazımdır. Dilin öyrənilməsində bir çox metodlar ön plana çəkilir. Tibbi terminologiya spesifik xüsusiyyətləri özündə daşıyan leksik fondun bir layıdır. Tibbi terminologiya elmi dil leksikasının tərkibinə daxildir. Kommunikativ metodla tibbi terminlərin öyrənilməsi öz effektivliyini göstərir. Ünsiyyətdə bu terminlərin öyrənilməsi daha məqsədəuyğundur və tez mənimsənilməsinə imkan yaradır. Bu metodla terminlərin öyrədilməsinin effektivliyi ondadır ki, tədris prosesi ünsiyyət prosesinin daha sadələşdirilmiş modelidir.

Açar sözləri: dil, metod, leksika, kommunikativ, tədris

Garayzade Malahat Agha Baba, Ph.D., assistant professor,
Kadieva Sevda Abdulsamad, Ph.D., senior teacher,
Dashdamirova Nigar Magamad, Ph.D., teacher,
Amiraslanova Arzu Surkhai, senior teacher
Azerbaijan Medical University
(Baku, Azerbaijan)

LEARNING MEDICAL TERMS BY COMMUNICATIVE METHOD

Abstraction. In modern times, it is necessary to learn languages in order to achieve a high social status. Many methods are used in language learning. Medical terminology is a layer of the lexical fund with specific characteristics. Medical terminology is part of the lexicon of scientific language. Learning medical terms using the communicative method shows its effectiveness. Learning these terms in communication is more appropriate and facilitates quick assimilation. The effectiveness of teaching terms in this way is that the teaching process is a simplified model of the communication process.

Keywords: language, method, vocabulary, Communicative, teaching

Müasir dövrün təhsil sisteminə innovasiyaların artması ilə ingilis dilinin müxtəlif üsullarla öyrənilməsi də aktualıq kəsb edir. İngilis dilinin hansı metodika ilə öyrənilməsi məsələsi də ön plana çəkilir. Bu da intellektual məhsulun tələbatlarından irəli gəlir.

Keçmiş dövrə nəzər salsaq, dilin öyrənilməsində üstünlük qrammatikaya verilir, oxuma

və ədəbi tərcümə ön plana çəkildi. Bu prinsiplər "köhnə məktəb" in qoyduğu tələblərdən irəli gəlirdi. Dilin öyrənilməsində eyni məsələlər qarşıya qoyulurdu: mətnin oxunması, tərcümə, yeni sözlərin yadda saxlanması, yenidən mətni söyləmək, mətnə uyğun çalışmalar. Bəzən fəaliyyət dəyişdirilirdi, bu zaman imla və ya inşa, bəzən də fonetik çalışmalar verilir. Üstünlük oxumağa və mövzular üzərində işə verilir, bu zaman dilin informativ funksiyası reallaşdırılırdı. Məhz bu səbəbdən çox az sayda insan çətinliklə də olsa, dili öyrənə bilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, indiki dövrdə də dillərin öyrənilməsinə tələbat azalmamışdır. Yenə də yüksək sosial vəziyyəti əldə etmək üçün dilləri öyrənmək lazımdır. Bununla belə, dilin öyrənilməsində bir çox metodlar ön plana çəkilir, belə ki, ofisdə işləyən katibəni dilin tarixi, fonetikasi və s. maraqlandırmır, ona qısa bir müddətdə ünsiyyət üçün dilin öyrənilməsi maraqlı məsələdir. Bu baxımdan, dilçilik sahəsində çalışıb tədris edən mütəxəssislərin dediyi yerinə düşür: "Birdən xarici dil mütəxəssisləri ictimai fikrin mərkəzinə düşdülər: müxtəlif sahələrdən, elm, mədəniyyət, biznes, mexnika və insan fəaliyyətinin digər sahələrindən olan insanlar xarici dilin istehsalat aləti kimi öyrənilməsinə tələb etməyə başladılar. Onlar üçün nə nəzəriyyə, nə dilin tarixi maraqlı deyil, onlar üçün dil funksionallıq daşımalıdır, belə ki, bütün sahələrdə bu dil onlara digər ölkələrdən olan insanlarla ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət etməlidir".

Tibbi terminologiya da spesifik xüsusiyyətləri özündə daşıyan leksik fondun bir layıdır. Tibbi terminologiya elmi dil leksikasının tərkibinə daxildir. Terminologiyanın öz təyinatı vardır, reallaşması isə ancaq elmi dildə mümkündür. V.P. Danilenkonun dediyi kimi, "termin xüsusi söz deyil, o, xüsusi funksiyada sözdür, bu funksiya adı altında terminin nominativ funksiyası nəzərdə".

Müasir tibbi terminoloji sistemin xarakterik səciyyəsi beynəlxalq ünsiyyətdəki tələbatların və müxtəlif dillərin qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsi kimi onun beynəlmiləl lay kimi genişlənməsidir. M.N.Çernyavski tibbi terminologiyani aşağıdakı qruplara bölür:

1) əsl rus adlandırma; 2) alınma klassizmlər: onlardan çoxu faktik olaraq funksiya və beynəlmiləliyi yerinə yetirir, yəni müxtəlif dil qruplarından ən azı üç dili dylarası genişlənməni göstərir; 3) beynəlmiləl funksiyani yerinə yetirən əsl qərbi avropaizmlər; 4) latın terminləri.

Xarici dilin öyrədilməsi mürəkkəb, çoxaspektli bir prosesdir. Bu zaman kommunikativ kompetensiyanın formalaşması, qavrama fəaliyyəti üsulları, bilik və bacarıqların qazanması və ötürülməsi təmin edilir. Bu, ikitərəfli prosesdir, bu zaman həm müəllim, həm də tələbə iştirak edir. Tibbi müəssisə və universitetlərdə çalışan dil kafedralarının müəllimləri tədrisin bütün mərhələlərində tədrisi elə qurmalıdırlar ki, bu zaman təhsilin peşəkar yönləndirilməsi həyata keçsin.

Əsas üstünlük tibbi terminologiyanın öyrənilməsinə verilməlidir. Belə yanaşma gələcək həkimin kompetentliyinin formalaşmasına kömək edir və həkimdə predmetə marağın artması bacarığını önə çəkir. Bununla belə, dillərin öyrənilməsi eyni zamanda gələcək həkimlərin motivasiyanın yüksəldilməsi və peşəkar yönləndirməni reallaşdırır". A.Y.Ramazanova qeyd edir ki, tibbi terminlər latın terminləri ilə ümumi kökə malikdir, bir çox hallarda səslənməsinə görə üst-üstə düşür. Xarici tələbələr terminləri öyrənərkən çox vaxt latın dilində sözyaradıcı sistemin mənimsənilməsində çətinlik çəkirlər.

İlk dərslərdən tibbi dilin öyrənilməsinə başlayırlar. Məlumdur ki, elmi dilinin, (hazırda söhbət tibbi dilindən gedir), leksikasının 60 faizi latın mənşəli sözlərdir. İstifadə olunan tibbi terminlərin 80 faizi latın mənşəlidir. Latın dilindəki bilikləri aktivləşdirərək xarici mətnə latın-

yunan etimologiyalı sözləri tapmaq, onları düzgün tərcümə etmək əsas məsələlərdən biridir. Aparılan tədqiqatların nəticələrinə görə deyə bilərik ki, tələbə və aspirantların öyrədilməsində istifadə olunan dərsliklər böyük rol oynayır. Leksik və qrammatik minimumlar hazırlanmışdır ki, peşəkar həkim peşəkar ədəbiyyatı oxuyarkən bunları mənimsəməlidir.

Kommunikativ metod nümayəndəsi E.İ.Pasov belə hesab edir ki, kommunikativlik bizim tədrisin elə təşkil olunmasındadır ki, o, əsas keyfiyyətinə görə ünsiyyət prosesinə bənzəsin. Kommunikativlik ünsiyyətin təbii şəraitdə, adekvat şərtlərdə həyata keçirməsini tələb edir. Birincisi, hər bir iştirakçının fərdiliyi nəzərə alınmalıdır, belə ki, hər bir insan digərindən öz təbii xüsusiyyətlərinə görə, nitq fəaliyyəti, müəyyən hiss və emosiyalarına və s. görə fərqlənir. Kommunikativ tədris bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasını ehtimal edir, belə ki, ancaq bütün bunları nəzərə almaqla ünsiyyət üçün şərait yaradıla bilər. İkinci şərt kommunikativliyin tədris prosesində nitq fəaliyyətində ortaya çıxmasını ehtimal edir, yəni praktik mənimsənilmə ancaq dilin praktik istifadəsində öz əksini tapır. Üçüncü, kommunikativlik tədrisin funksionallığını əks etdirməlidir. Funksionallıq leksik və qrammatik danışıqın mənimsənilməsini təmin edir. Dördüncüsü, kommunikativlik situativ ünsiyyəti ehtimal edir ki, bu danışanların nitq fəaliyyətində qarşılıqlı təsirini ortaya qoyur. Beşincisi isə tədris prosesindən hər dəfə yenilənməsini, materialın təzəliyini təmin etməlidir, belə ki, bu zaman eyni dialoq və situasiyalar təkrarlanmır. Bu da danışmanın məhsuldarlığını artırır.

Bütün bunlar belə nəticə çıxarmağa imkan yaradır ki, kommunikativlik yalnız tədris prosesində mümkündür. O da adekvat şəraitdə ünsiyyəti ortaya qoyur, bu zaman hər bir iştirakçının fərdiliyi təmin olunur.

Kommunikativ metod iştirakçıların bütün dil bacarıqlarını, oxumanı ortaya qoyur. Qrammatika isə ünsiyyət prosesində mənimsənilir. Tələbə əvvəl tibbi terminləri, birləşmələri, dil formullarını öyrənir, sonra ondan istifadə ön plana çəkilir. Məqsəd tələbələrin öyrəndiyi dildə azad və düzgün şəkildə danışmağıdır. Yeni qaydalar və sözlər, terminlər tələbələrə artıq məlum olan leksika, qrammatik konstruksiya, jest və mimika, şəkil və digər vasitələrdən istifadə edilməklə öyrədilir. Bu zaman internet resurslarından, jurnal, qəzet və s. də istifadə olunur. Bütün bu əyani vəsaitlər tələbələrdə həm də danışdığı dilin tarix, mədəniyyət, ənənələrinə maraq oyadır.

Tələbələr onlara məlum olan mövzuları müzakirə edir, bu da onlara kommunikativ bacarıqları inkişaf etdirməyə kömək edir, yəni bu zaman tələbələr spontan olaraq dildən istifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, mövzular ya tələbələrin həyatlarını əks etdirməli, ya da müasir həyatın aspektlərini özündə əks etdirməlidir. Digər metodlardan fərqli olaraq, kommunikativ metod "açıq finalı" çalışmaları təmin edir; tələbələr də onların fəaliyyətinin nə ilə nəticələncəyini bilmir, hər şey reaksiya və cavablardan asılıdır.

Kommunikativ metodla tibbi terminlərin öyrənilməsi öz effektivliyini göstərir, belə ki, ünsiyyətdə bu terminlərin öyrənilməsi daha məqsəduyğundur və tez mənimsənilməsinə imkan yaradır. Bu metodla terminlərin öyrədilməsinin effektivliyi ondadır ki, tədris prosesi ünsiyyət prosesinin daha sadələşdirilmiş modelidir. Bu metodun digər metodlardan üstünlüyü məhz bundadır.

Гизатулина Ольга Ивановна
доцент

Гулистанский государственный педагогический институт
(Узбекистан, Гулистан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНОГО ПОСОБИЯ В КАЧЕСТВЕ ЦИФРОВОГО РЕСУРСА В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье исследуется проблема формирования и развития информационно-коммуникативных компетенций будущего учителя в условиях трансформации образовательного процесса. В статье даются попытки описать пути формирования цифровой компетенции у будущих педагогов на примере авторских электронных ресурсов преподавателя, в результате эксперимента выявлена цифровая грамотность студентов первого курса направления: 60111700- Русский язык в иноязычных группах Гулистанского государственного педагогического института.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, информационная компетенция, цифровизация, цифровизация образования, цифровая образовательная среда, цифровые компетенции, электронный образовательный ресурс.

Закон Республики Узбекистан «Об образовании» № ЗРУ-637 от 9 сентября 2020 года даёт следующее определение понятию «образование» – системный процесс, направленный на предоставление обучающимся глубоких теоретических знаний, умений и практических навыков, а также на формирование общеобразовательных и профессиональных знаний, умений и навыков, развитие способностей. В условиях цифровизации изменяется и профессиональная компетентность учителя. Поэтому учебные заведения значительное внимание должны уделять именно формированию у будущих специалистов профессиональной компетентности еще со студенческих лет.

Умение работать и интегрировать цифровые, облачные технологии, современные методы и модели в образовательных процессах является главной задачей в становлении специалиста. Актуальным становится рассмотрение особенностей интернета как информационно-образовательной среды, использования Web-технологий в образовательном процессе [1].

Актуальность исследования обусловлена задачами цифровизации образования и направленностью на развитие всех видов цифровой деятельности будущих учителей русского языка и литературы, а также совершенствованием цифровой грамотности будущего педагога.

В работах современных исследователей отмечается, что смешанные технологии и электронное обучение как новая педагогическая среда требует от учителей новых навыков-цифровой грамотности. В связи с этим, образовательная среда образовательной организации, может быть *дополнена предметными электронными образовательными ресурсами, которые создаются педагогами по авторскому замыслу в рамках преподаваемого учебного предмета.*

Литература и методология.

В теории педагогики существуют разные точки зрения относительно понятия «компетентность». Так, по мнению В.Н. Введенского, компетентность педагога интегрирует в себе когнитивный, операциональный и аксиологический аспекты [2]. Однако мы придерживаемся мнения А.В. Хуторского, рассматривающего теорию компетентности в рамках концептуальной системы личностно-ориентированного обучения, когда различаются действия субъектов с объектами и действия с самим собой, то есть внутрисубъектно [3]. Под компактностью педагога мы понимаем динамично развивающийся процесс, чутко реагирующий на современные вызовы общества. В связи с этим наиболее актуальной проблемой в системе профессионального образования становится процесс формирования цифровой компетентности педагога как неотъемлемой составляющей профессиональной компетентности современного преподавателя.

На важность подготовки будущих педагогических кадров в условиях трансформации образования указывают труды М.П. Ларчик [4], формирования цифровой компетенции педагога в области цифровых технологий - С.М. Гущина [5], а на необходимость формирования навыков создания электронного учебника - Н.П. Ячина [6]. Также теме формирования цифровых компетенций у будущих педагогов посвящены исследования А.А. Васильевой, Н.В. Гурemiной и Т.Д. Лавриненко, В.П. Игнатьева, Н.П. Табачук и др. ученых [7]. В работах современных исследователей отмечается, что электронное обучение как новая педагогическая среда требует от учителей новых навыков – цифровых компетенций.

Обсуждение и результаты

В образовании учебники, учебные пособия, задачки, хрестоматии -являются информационным ядром образовательного процесса. Главным преимуществом книги, безусловно, является ее автономность. Для использования нет необходимости иметь какие-либо технические устройства; чтение книг – привычное и комфортное для человека занятие, не связанное с сильным утомлением глаз. Построение (аппарат) учебной книги отработано годами и эффективно содействует освоению содержания. Сегодня требования, предъявляемые к печатным изданиям учебного назначения, изменяются созвучно переменам в образовании. В педагогических публикациях определены следующие функции современной учебной книги: информационная (источник обязательной для усвоения информации); трансформационная (организация содержания в соответствии с действующими образовательными стандартами); систематизирующая; мотивационная; ориентации учащихся на определенные способы познавательной деятельности; развития познавательных возможностей.

В настоящее время наиболее эффективной инновационной формой активизации учебной деятельности является разработка и внедрение в образовательный процесс электронных образовательных ресурсов, которые позволяют максимально использовать личностный потенциал каждого обучающегося. Электронные образовательные ресурсы (ЭОР) – это научно-педагогические, учебно-методические материалы, представленные в виде электронных средств образовательного назначения, реализующие дидактические возможности ИКТ (Роберт И.В., Лавина Т.А., Миронова Л. И. и др.) [8]. Актуальность

информационно-технического обеспечения в современном высшем образовании на основе технологий e-learning, с каждым годом становится все очевиднее. В связи с этим становится все актуальнее использование электронных учебных пособий, электронных предметных ресурсов в учебном процессе.

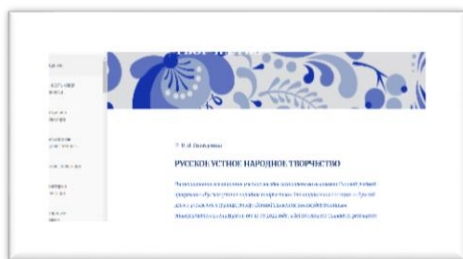
В качестве основного отличия электронных ресурсов от традиционных часто называют быстрый, удобный (в т.ч. удаленный) доступ к учебной информации и возможность использования одного информационного объекта одновременно большим количеством пользователей.

Нами разработаны учебные ресурсы, куда кроме основного учебного пособия в печатной форме, входят также интерактивное электронное учебное пособие, которое читается на любых носителях (смарт телефонах, планшетах, компьютерах) и электронный образовательный ресурс «Русский фольклор».

Печатное учебное пособие «Русское устное народное творчество» и электронное приложение разработано на основании Типовой учебной программы «Русское устное народное творчество» для направления 60111700 – Русский язык в иноязычных группах, утвержденной Ташкентским государственным университетом имени Низами от 30.08.2022 года, рассчитан на аудиторные занятия под руководством преподавателя и для самостоятельного изучения.

Учебное
пособие
«Русское устное
народное
творчество»

Электронное
интерактивное
учебное
пособие
«Русское устное
народное
творчество»

Электронный
образовательный
ресурс «Русский
фольклор»

Рисунок 1. Комплекс учебных пособий по курсу «РУНТ»

Печатное учебное пособие «Русское устное народное творчество» (177 страниц) состоит из введения и 10 глав, каждая глава подкреплена контрольными вопросами и заданиями, в пособие включены схемы и таблицы, глоссарий по предмету и использованная литература.

К этому учебному пособию создано электронное интерактивное пособие на платформе iSpring. Электронное учебное пособие можно рассматривать как средство формирования информационно-коммуникативных и цифровых компетенций у будущих педагогов.

Электронное интерактивное учебное пособие имеет ряд преимуществ перед печатным изданием. Каждая глава и параграф имеют приложения, которые можно посмотреть, послушать, скачать. Также есть контрольные вопросы и задания: тесты, интерактивные упражнения и тренажеры, виртуальные экскурсии.

В 2022-2023 учебном году прошла апробация и внедрения электронного интерактивного учебного пособия в образовательный процесс. Студентам первого курса был рекомендован этот ресурс.

Изначально нами был проведен опрос среди студентов, об их отношении к цифровизации образования. В рамках исследования 120 студентам первого курса была предложена анкета с вопросами «Что такое цифровизация в целом?», «Каковы, на Ваш взгляд, преимущества и недостатки цифровизации в системе образования?». Респондентам было предложено оценить свое отношение к цифровизации по 5-бальной шкале от «цифровизация абсолютна необходима» (5 баллов) и «отношение категорически отрицательное» (0 баллов). В результате анализа анкет было установлено, что 39% респондентов относятся к цифровизации положительно, 21% – скорее положительно, а вот 12, 5% респондентов отметили отрицательное отношение. Таким образом, цифровизацию поддерживают 60% опрошенных студентов, смотрите рисунок.

Рисунок 2. Отношение студентов к цифровизации

При анализе было выявлено, что студенты вкладывают в понятие «цифровизация» разное содержание. Так, обучающие не воспринимают цифровизацию как глобальный процесс, и рассматривают ее в отдельных проявлениях, когда затрагиваются их личные интересы (перевод на дистанционное обучение, необходимость участвовать в онлайн конференциях, общаться с электронными ресурсами и выполнять задания в режиме онлайн). Другие отмечают, что цифровизация – это необратимый процесс, который охватил все сферы жизни и образования, но и их будущей работы, таким образом, они четко понимают необходимость цифровизации, так как это приближает их к будущей профессии. Они отмечают, что в результате внедрения в образовательный процесс web-технологий, закладываются не только способы передачи информации, но это меняет всю структуру образовательного процесса, меняется подход к обучению, взаимоотношение преподавателя со студентами. Это делает образование доступным для студентов из разных точек мира. Цифровизация влияет на материально-техническое обеспечение, организацию учебного процесса в целом, систему оценивания, распределение учебной преподавательской нагрузки. Поэтому они считают, что цифровизация коренным образом изменит образование, психологию личности, процесс коммуникации, рынок труда, а потому видят больше опасностей и глобальных изменений, которые повлечет за собой цифровизация [10].

Отношение студентов к электронным образовательным ресурсам в целом положительное. Нужно отметить, что интерактивное электронное учебное пособие «Русское устное народное творчество» и электронный ресурс «Русский фольклор» студентами использовались на каждом занятии и в самостоятельной работе.

Для работы с данным электронным пособием в аудитории необходимо предоставить обучающемуся персональный компьютер или мобильные устройства и открыть по **ссылке** непосредственно само электронное учебное пособие, также данное

пособие может быть использовано для самостоятельной работы обучающегося в любое время, в любом месте.

Пособие состоит из 8 разделов: общие сведения; теоретический блок, который состоит из 34 частей; практический раздел, который состоит из части заданий и вопросов для самопроверки, а вторая часть включает в себя тесты, которые должны быть пройдены перед тем, как обучающийся перейдет к выполнению практических работ; глоссарий; литература; приложения, включают в себя вопросы для самопроверки.

В электронном интерактивном учебном пособии содержится: Видеофайлов - 11;

Т
а
б
л
и

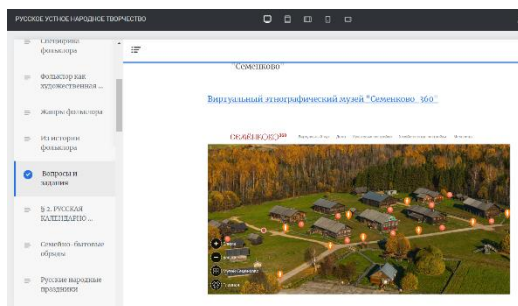
Таким образом, формы работы с электронным пособием и электронным ресурсом: объяснение нового материала - 65%; самостоятельная работа студента на занятии с электронным пособием - 85%; тестирование заданий с помощью электронного пособия - 63%; самостоятельная работа по рекомендуемым вопросам практических заданий - 39%; использование электронного пособия «РУНТ» и электронного ресурса «Русский фольклор» в подготовке домашних заданий - 46%.

Для организации дифференцированного подхода в обучении с помощью электронного пособия используются задания разного уровня, вопросы, упражнения, практические задания и ссылки на просмотр дополнительного материала.

Средства учебного пособия в электронной форме, помогающие выстраивать индивидуальную траекторию студентов: возможность открывать страницы в любом месте, удобное меню пособия, изображения и таблицы, интерактивные задания разного уровня сложности, студенты их могут выполнять индивидуально в любое время, тренажеры, дополнительный материал по ссылкам, смотрите рисунок 3.

;

И
н
т
е
р
а
к
т
и
в
н
ы
х

у
п
р
а
ж

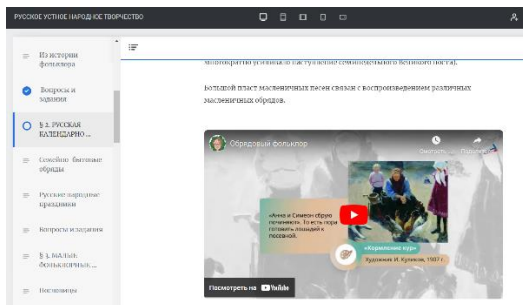

Рисунок 3. Средства электронного пособия

Элементы пособия в электронной форме способствуют концентрации и продуктивности внимания на задании: чтение дополнительного материала, тестовые задания, интерактивные задания, скачивание презентаций по теме с пособия. Объекты, сервисы электронного пособия, побуждают студентов выполнять дополнительные задания, активные ссылки пособия направлены на внимание студентов: виртуальные экскурсии по музейной экспозиции «Русского быта», «Виртуальный тур по этнографическому музею «Семеново», и виртуального музея «Славянской мифологии».

Таким образом, электронная форма учебного пособия как средства индивидуализации обучения дает *визуалам* – галерею картинок, видеофрагменты, текстовая информация; *аудиалам* – звуковое сопровождение, видеофрагменты; *кинестетикам* – интерактивные задания, виртуальные экскурсии, работа с клавиатурой [9].

Электронные учебные ресурсы по предмету «РУНТ» просты в использовании, читаются на любых цифровых носителях и являются дополнением к традиционным формам обучения, оно призвано не только сохранить все достоинства обычной книги (учебного пособия), но и в полной мере использовать современные информационные технологии, мультимедийные возможности.

Мы провели опрос среди студентов об использовании электронного пособия.

Опрос студентов об эффективности использования пособия показал следующие результаты: повышение интереса к изучению предмета – 92%; индивидуальный режим изучения предмета – 88%; получение подсказок, помощи – 72%; наглядность – 50%; систематизация знаний 53%; комфортно и интересно работать с ресурсом – 58%;

Также студенты отметили, что занятия стали более интересными и продуктивными; что информация стала лучше усваиваться; нравятся виртуальные экскурсии (переход по ссылкам).

Таким образом, электронная книга (пособие) – это интерактивный учебник с иллюстрациями, видео, интерактивными заданиями и онлайн-тестами, ссылками. Она работает на любом устройстве и автоматически подстраивается под размер экрана.

Выводы.

Мы считаем, что электронные пособия имеют большую практическую значимость. С их помощью можно не только сообщать фактическую информацию, снабженную иллюстративным материалом, но и наглядно демонстрировать те или иные процессы, которые невозможно показать при использовании стандартных методов обучения. Различные видеоматериалы, виртуальные экскурсии предоставляют наглядную демонстрацию учебной информации.

При работе с электронным учебным пособием происходит не только репродуктивная деятельность студентов, но и абстрактно-логическая, это помогает лучше понять и осознать, усвоить программный материал. Важным является то, что студент имеет возможность и на лекции, и в практической работе, и в самостоятельной использовать данный электронный ресурс, это способствует в образовательном процессе целостному образу изучаемого предмета.

Как показало исследование, уровень цифровых компетенций студентов-бакалавров постоянно растет на протяжении всего периода обучения в вузе. Студенты знают о возможностях интернета и могут легко находить интересующую их информацию с помощью разных источников, умеют применять гаджеты и приложения для создания цифрового контента, умело пользуются соцсетями для коммуникаций, постоянно расширяют свои знания в сфере цифровых технологий, преодолевая аппаратные и программные сложности.

Для развития цифровой компетентности обучаемых необходимо включать в обучение современные информационно-коммуникационные технологии, причем не только как предмет изучения, но и как средство планирования своей деятельности, решения поставленных задач, организации взаимодействия между участниками образовательного процесса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Гизатулина Ольга Ивановна. Интеграция педагогических и облачных технологий в дистанционном образовании. // Наука, техника и образование. 2021. №3(78). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-pedagogicheskikh-i-oblachnykh-tehnologiy-v-distantcionnom-obrazovanii>
веденский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. 2003. № 10. С. 51–55.

- уторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. – М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013.: ил. (Серия «Новые стандарты»)
4. Лапчик М. П. Подготовка педагогических кадров в условиях информатизации образования: учеб. пособие / М. П. Лапчик. – М.: БИНОМ, 2013. –182 с.
 5. Гущина С. М. Формирование цифровой компетентности педагога в области разработки цифровых образовательных ресурсов / С. М. Гущина, М, 2011.
 6. Yachina N. P. E-Teaching Materials as the Meansto Improve Humanities Teaching Proficiency in the Context of Education Informatization / N. P. YachinaL. A. Valeeva, A. F. Sirazeeva // International Journal of Environmental and Science Education. – 2016. – Vol. 11, Is. 4. – P. 433–442.
 7. Горелов Н.А., Литун В.В. Зарубежный опыт обучения населения цифровой грамотности. – Экономика труда, Т.5, №2, апрель-июнь 2018. – СПб.: Издательство «Креативная экономика», 2018.
 8. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании / И.В. Роберт – М.: Школа-Пресс, 2007.
 9. Гизатулина Ольга, “Формирование цифровой компетенции у студентов посредством электронного пособия как предметного образовательного ресурса”, SSAI, vol. 1, no. 2, pp. 54–66, Oct. 2023, Accessed: Oct. 12, 2023. [Online]. Available: <https://supportresult.uz/index.php/ssai/article/view/74>
 10. О. Гизатуллина «Современные компетенции учителя для эффективной работы в цифровой образовательной среде// SAI. 2023. № B2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modern-competencies-of-a-teacher-for-effective-work-in-a-digital-educational-environment>

УДК 621.326.7

Иманали Гульнур Ганикызы
ЕНУ им. Л.Н. Гумилева
(Астана, Казахстан)

МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНИКОВ

Аннотация. В данной статье проводится анализ основных направлений и способов перехода к электронным формам представления учебно-методической информации и их использования в учебном процессе. Сформирована концептуальная модель процесса обучения, с помощью которой установлены основные характеристики информационных потоков, имеющих место при различных формах обучения.

Ключевые слова: электронный учебник, информационные технологии, база данных, учебный процесс.

Imanali Gulnur Ganikyzy
L.N. Gumilyov ENU
(Astana, Kazakhstan)

METHODS OF ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS USING ELECTRONIC TEXTBOOKS

Abstract. This article analyzes the main directions and methods of transition to electronic forms of presentation of educational and methodological information and their use in the educational process. A conceptual model of the learning process has been formed, with the help of which the main characteristics of information flows taking place in various forms of learning have been established.

Keywords: electronic textbook, information technology, database, educational process.

На всех этапах различных форм обучения имеет место интенсивный информационный обмен, использующий разнообразные способы передачи и переработки информации. Применение информационных технологий в учебном процессе способствует не только расширению доступа к источникам учебно-методической информации и увеличению объемов ее передачи, но и позволяет значительно расширить функции применяемых и разрабатываемых компьютерных средств обучения [4].

Основу информационных технологий, используемых при организации и проведении учебного процесса, составляют различные информационно-образовательные среды, реализующие интерактивное взаимодействие преподавателей и учащихся в течение всего образовательного цикла. Формирование информационно-образовательной среды заключается в комплексировании состава аппаратных и

программных средств, выборе структуры и параметров среды учебного назначения, а также в создании учебных курсов и методики их преподавания [2].

Рассмотрим основные направления и способы перехода к электронным формам представления учебно-методической информации и их использования в учебном процессе.

В каждом из видов образовательной деятельности можно выделить три основные компоненты: преподаватель, учащийся, учебнометодическая компонента. В качестве преподавателя может выступать, например, преподаватель вуза, лица, преподаватель средней школы, преподаватель курсов повышения квалификации, репетитор. Под учащимся подразумевается, например, учащийся средней школы, студент, аспирант либо группа учащихся. В состав учебно-методической компоненты обычно входят учебники, учебные и учебно-методические пособия, руководства по лабораторным практикумам, методические руководства по выполнению учебно-исследовательских и курсовых работ, дипломных проектов, справочники, а также различного рода средства оценки знаний и контроля успеваемости учащихся. Взаимодействие между этими компонентами осуществляется с помощью информационных потоков различной интенсивности. Характер и интенсивность информационных потоков сильно зависит от форм и вида проведения учебных занятий (например, потоковая лекция, групповой семинар, индивидуальная работа в лаборатории, работа с учебником, выполнение домашних заданий, консультация преподавателя). С использованием указанных компонент могут быть реализованы различные формы образовательной деятельности и соответствующая организация учебного процесса. Например, обучение может проводиться по дневной, вечерней, очно-заочной форме, в виде экстернатуры, а также по дистанционной форме обучения.

Начальным этапом применения информационных технологий в образовании является замена текстовых носителей составляющих учебно-методической компоненты на электронные носители, то есть переход от текстовых учебников и учебно-методических пособий к электронным. Имеющийся опыт создания электронных учебников свидетельствует о наличии нескольких путей их разработки [3].

Первый и наиболее простой способ заключается в сканировании существующих обычных текстовых учебников и переводе их на электронный носитель. Тем самым создаются электронные копии существующих учебников в виде полнотекстовых баз данных. Однако такой способ малоэффективен, поскольку он пассивен по своей сути и лишь меняет один физический носитель информации на другой, не реализуя потенциальных возможностей информационных технологий. Поэтому данный способ может найти только ограниченное применение как электронный вариант обычной библиотеки.

Другой способ опирается на так называемые CBT (Computer Based Training) - технологии [4, 5]. Суть его заключается в создании диалоговых обучающих программ, реализующих фиксированные сценарии. Электронные учебники, выполненные по такой технологии, могут быть использованы только при самообучении, поскольку они не предусматривают режим консультаций с преподавателем. Здесь отсутствует непосредственная обратная связь с преподавателем в процессе обучения.

В условиях дневной формы обучения, при которой имеют место интенсивные информационные потоки как между преподавателем и учащимися, так и между учащимися и учебно-методической компонентой, необходимы принципиально иные подходы к разработке электронных учебников [6]. Прежде всего следует решить вопрос, по каким дисциплинам целесообразна разработка таких учебников, где их применение окажется наиболее эффективным. Применительно к вузу можно начинать с разработки электронных учебников по тем дисциплинам, которые имеют достаточно стабильные учебные программы и хорошую методическую проработку. В этих условиях возможно создание электронных учебников, обеспечивающих проведение семинаров, практических занятий, лабораторных практикумов, курсовых и учебно-исследовательских работ, курсовых проектов, а также выполнение домашних заданий. При этом часть работ выполняется студентами самостоятельно по заданию преподавателя, а часть в режиме консультаций с преподавателем.

Такой подход фактически заключается в развитии идей CTS (Consulting Training System) - технологии [7] и интеграции ее с упомянутой выше CBT - технологией. Создаваемые на основе сочетания этих технологий электронные учебники должны обладать следующими свойствами и компонентами: интерактивность, многофункциональность применения, использование гипертекста, средства навигации, средства управления учебником, развитая система помощи, наличие встроенных вычислительных процедур, средства манипулирования с базами данных, наличие системы контроля успеваемости и оценки знаний учащихся.

В электронном учебнике необходимо предусмотреть возможности работы с различными категориями учащихся. Он должен позволять формировать задания различной степени сложности и обеспечивать индивидуальные подходы к обучению.

Электронные учебники предназначены для размещения на персональном компьютере, являющемся интеллектуальным терминалом учащегося.

Дальнейшее развитие информатизации учебного процесса заключается в использовании сетевых технологий и объединении в локальную сеть интеллектуальных терминалов учащихся. В результате формируется сетевой дисплейный класс, в котором проводятся групповые учебные занятия с учащимися [7, 8].

Фактически использование локальных вычислительных сетей меняет физическую природу среды транспорта информационных потоков в учебном процессе, они также в электронном виде начинают циркулировать по компьютерным сетям.

Учебный процесс при очной (дневной, вечерней) форме обучения в вузе имеет ряд принципиальных особенностей. В этом случае для дисциплин естественно-научного и инженерного блока, а также ряда дисциплин блока специальности характерным является общность в методике их преподавания. Здесь в течение каждого семестра имеет место объединение двух видов обучения. Первый из них реализует высококвалифицированный лектор, излагающий в поточных аудиториях теоретический материал и основные концепции курса.

Другой вид обучения заключается в проведении со студентами большого объема практических занятий: выполнении ими с помощью консультаций преподавателя лабораторных и курсовых работ и проектов, а также решении самостоятельно ряда

задач. Этот вид обучения целесообразно полностью проводить в сетевых дисплейных классах, используя для этого специально разработанные электронные учебники. В результате будет создана сквозная обучающая среда, в которой преподаватель сможет детально контролировать действия каждого студента и при необходимости оказывать ему помощь.

Применение сетевых дисплейных классов в учебном процессе имеет ряд преимуществ:

- возможность обучения по различным дисциплинам, поскольку в состав информационного наполнения сервера сети могут включаться электронные учебники по многим предметам; •
- возможность проведения учебных занятий в течение всего необходимого цикла обучения, например, в течение целого семестра;
- обеспечение индивидуализации процесса обучения в зависимости от способностей учащихся;
- возможность использования современных методик обучения, опирающихся на применение диалоговых вычислительных процедур с удобным интерфейсом;
- совмещение интерактивных режимов взаимодействия учащегося с электронным учебником и с преподавателем;
- совмещение интерактивных режимов взаимодействия учащегося с электронным учебником и с преподавателем;
- рациональная организация и поддержка деятельности преподавателя при индивидуальных и групповых формах проведения учебных занятий.

С использованием концептуальной модели процесса обучения проведен анализ информационных потоков между преподавателем, учащимися и учебно-методической компонентой при различных видах образовательной деятельности. Показано, что формирование части учебно-методической компоненты на электронных носителях позволяет перераспределить интенсивности потоков в сторону повышения уровня взаимодействия между учащимися и электронным учебником при сохранении режима консультаций со стороны преподавателя.

Определены пути повышения интенсивностей информационных потоков между учащимися и электронным учебником за счет наделения его функциями оценки знаний и контроля успеваемости учащихся, функциями коррекции и управления ходом учебного процесса и использования вычислительной процедуры, моделирующей процессы и явления в изучаемой предметной области.

Сформированы три критерия оценки эффективности учебного процесса, позволяющих провести выбор и оптимизацию структуры и параметров электронного учебника как сложного информационно-управляющего объекта. Критерии могут быть использованы при организации и проведении учебного процесса, протекающего в сетевых дисплейных классах как при дневной, так и дистанционной формах обучения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Абдулаева П.З., Абдулаева Х.С. Дидактические возможности информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе современного вуза // Мир науки, культуры, образования. - 2014. - № 1 (44). - С. 3-4.
2. Абдуллина Е.Л. Основы построения и практическая реализация многофункционального электронного пособия: Дис.... канд. техн. наук: 05.13.16 // Абдуллина Елена Леонидовна - Новосибирск, 2000. - 158 с.
3. Агеев В.Н., Древис Ю. Г. Электронные издания учебного назначения. Концепции, создание, использование: учеб. пособие. - М.: МГУП, 2003. -236 с.
4. Аксёнов С.И., Арифulina Р.У., Катушенко О.А., Сергеева Т.Н., Романовская Л.В. Цифровая трансформация образовательного пространства: новые инструменты и технологические решения // Перспективы науки и образования. 2021. № 1 (49). С. 24-43.
5. Андресен Б.Б. Мультимедиа в образовании: специальный учебный курс / Андресен Бент Б., ван ден Бринк Катя. - Авторизованный пер. с англ. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Дрофа, 2007. - 224 с.
6. Ахмедова А.М. Использование современных электронных средств обучения в учебном процессе // Science Time. Выпуск. - 2015. - № 1 (13). - С. 36-39.
7. Ашутова Т.В. Конструирование электронного учебника по применению информационных технологий в графическом дизайне // Человек и образование. - 2010. - № 1. - С. 102-105.
8. Ашутова Т.В. Конструирование электронного учебника по применению информационных технологий в графическом дизайне // Человек и образование. - 2010. - № 1. - С. 102-105.

УДК 37.013

Асилбекова Бақтыгул Жақсылыковна
Абай атындағы ҚазҰПУ, докторант
(Алматы, Қазақстан),
Сапарова Жанар Ильясовна
Орталық Азия инновациялық университеті, а.ш.ғ.к.,
Жусипова Гулмира Турдыевна
Орталық Азия инновациялық университеті, б.ғ.к.
(Шымкент, Қазақстан)

БИОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аннотация. Бұл мақалада білім берудің негізгі векторларының бірі-функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға баса назар аударылады. Қоғамда оқу және өмір сүру үшін бастауыш мектептен бастап осы құзыреттілікті уақтылы толық игеру маңызды. Ұсынылған классификацияны қолдану биология сабақтарында функционалдық сауаттылықты сәтті дамыту үшін өзіңіздің оқу материалыңызды құруды жеңілдетеді.

Түйінгі сөздер: оқу процесі, функционалдық сауаттылық, құзыреттілік.

Asilbekova Baktygul Zhaksylykovna
KazNPU named after Abaya, PhD student
(Almaty, Kazakhstan),
Saparova Zhanna Ilyasovna, Zhusipova Gulmira Turdyevna
Central Asian Innovation University
(Shymkent, Kazakhstan)

Abstract. This article focuses on the formation of one of the main vectors of education-functional literacy. In order to study and live in society, it is important to fully master this competence in a timely manner, starting from elementary school. The use of the proposed classification facilitates the creation of your own educational material for the successful development of functional literacy in biology lessons.

Keywords: learning process, functional literacy, students, competence.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесі өзгеруде. Оқушы тұлғасының маңызды құзыреттілігі-оқу қабілеті. Сондықтан қазіргі мектеп шығармашылық тұлғаны қалыптастыру үшін жұмыс істеуі керек. Әр түрлі мәселелерді өз бетінше шеше алады, сыни тұрғыдан ойлана алады, кез-келген ақпаратты қолдана алады, білімді толықтырады, сенімдерін қорғайды, өзін-өзі дамытады, білімді практикада қолданады. Яғни білім теориялық білімді қолдану қажет болған кезде күнделікті өмірде функционалды сауаттылықты дамытуға бағытталған. Функционалдық сауаттылық дегеніміз-мектеп курсы шеңберінде бұрын шешілмеген әр түрлі мәселелерді шешуде білім, білік және практикалық дағдыларды қолдануға көмектесетін тұлғаның қабілеттерін түсіну.

Сабақтарда білімалушылармен жұмыс жасау оқушыларды танымдық іс-әрекетке, жетістікке, ынтымақтастық атмосферасын қалыптастыруға, оқу дағдыларын дамытуға, өз дамуымен мағыналы оқу арқылы тәуелсіздікке ынталандыру. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру бойынша Сіздің педагогикалық құзыреттілігімізді тексеру қамтылды. Қазіргі білім тек модернизациямен ғана емес, сонымен бірге жаһандық интеграциялық процестерге енуімен де сипатталады. Мемлекеттік білім беру стандарттарына сәйкес білім беру жүйесін жаңғырту педагогика мен әдістеменің теориясы мен практикасындағы өзгерістермен қатар жүреді. Бұл қазіргі экономикалық жағдайға және еңбек нарығының талаптарына сәйкес оқу процесін қайта құрудың өзекті мәселелері. Сондай - ақ, білім беру сапасы жағынан оқушылардың білім жетістіктерін бағалаудың PISA бағдарламасы бойынша халықаралық деңгейде басқа елдердің арасында алғашқы ондыққа да кірмейтінін ескеру қажет [1].

Қазіргі жағдайда мамандар білім беру процесінің сапа көрсеткіштерін айтарлықтай төмендететін көптеген факторларды атап өтеді.

Солардың бірі - оқушылардың қазіргі қоғамда толыққанды қызмет етуіне, қызметтегі, қарым - қатынастағы және қоғамдағы кең ауқымды мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін қажетті білім, білік және дағдыға жауап беретін функционалдық сауаттылықты дамыту. Оның әрбір құрамдас бөлігі басқаларымен тығыз байланысты, синергетикалық бірлікті құрайды, ол жеке тұлғаның табысты әлеуметтенуі үшін қажетті негіз жасауға мүмкіндік береді. Ғалымдардың көпшілігінің пікірінше, функционалдық сауаттылықты қалыптастыру оқушылардың ой - өрісін кеңейтетін, қоршаған дүниенің қызмет етуіндегі процестерді, қоғамның табиғаты мен заңдылықтарын ұғынатын негізгі таным құралдарының бірі болып табылады [2].

А. А. Леонтьев адамның өзін - өзі тану және өзін-өзі жетілдіру жолына түсуге мүмкіндік беретін қосымша ақпаратты алу үшін алған білімдерін, дағдыларын тәжірибеде қолдануға практикалық назар аударуды атап өтеді [3].

Білім берудегі халықаралық салыстырмалы зерттеулері студенттердің жеткілікті күшті пәндік білімі бар екенін растайды, бірақ оларды күнделікті өмір шындығына жақын жағдайлар мысалында қолдануда айтарлықтай қиындықтар туындайды [4].

Демек, біз білімалушыларды стандартты емес тапсырмаларды қолдануға машықтандыру. Функционалды қалыптастырудағы қиындықтар сауаттылық тапсырмалардың атиптілігіне немесе стандартталмауына, дағдыларды пысықтауға арналған тапсырмалардың шектеулі санына және дайын оқу-әдістемелік әзірлемелердің жеткіліксіз көлеміне байланысты туындайды.

Мақсаты: оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда жүйелі-белсенділік тәсілін қолдана отырып, сыныптық оқыту формасының педагогикалық тиімділігін арттыру.

Тапсырмалар:

1. Биология сабақтарында сыни ойлау технологиясының әдістері мен әдістері арқылы функционалдық сауаттылықты қалыптастыру.

2. Биология сабағында оқушылардың зерттеу детальдарын ұйымдастыру: зертханалық және практикалық жұмыстар, шағын жобалар, семинарлар.

3. Оқушылардың сыныптан тыс жұмыстағы зерттеу қызметі.

Жоспарланған нәтиже:

Оқушылардың білім сапасын арттыру

Нақты проблемалық жағдайларды шешу үшін білімді қолдану дағдыларын дамыту

Жаратылыстану сауаттылығын дамыту

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру бойынша оқу қызметі:

1. Сабақ жүйесі

2. Сабақтан тыс жұмыс (жеке топтық консультациялар, факультатив сабақтары)

3. Элективті курстар

4. Жеке жоба

Зерттеулер көрсеткендей, қазіргі білім алушылар білімді практикада қолдану дағдыларына, әртүрлі ақпаратты пайдалану қабілетіне ие емес. Қазіргі мұғалімде, білімалушыларда білімді практикада қолдану дағдыларын қалыптастыруы керек. Оқу процесінде білімді беруге емес, оны алуға ынталандыру, проблемалық оқыту арқылы жетістікке жету мүмкіндігі. оларға алған білімдерін практикада қолдануға, әлеуметтік бейімделу процесінде қолдануға үйрету, құбылыстарды, процестерді түсіндіру, АКТні қолдану, гипотеза жасау, сұрақтар қою және оларға жауап беру, талдау мен синтез жүргізу, зерттеу, эксперимент жасау және бұрын алған білімдерін алға тарта отырып қорытынды жасау. Бұған құзыреттілік тапсырмаларын, эксперименттік жұмыстарды, зерттеулерді, процестерді, құбылыстарды, фактілерді, қорытындыларды талдау мен синтездеуді қамтитын әдістемелік құралдар көмектеседі

1) егер ол жесе не болады?, Құбылыстар мен фактілерді түсіндіруге арналған тапсырмаларды түсіндіріп көріңіз.

2) қалай білуге болады? таным әдістерін қолдану.

3) қорытынды жасаңыз және қорытынды жасау, өмірлік тәжірибеңізді ұсынылған ғылыми тәжірибемен байланыстыру дағдыларын қалыптастыруға түсіндіріңіз.

Мәселе: Диагностика студенттердің тәжірибеде білімді қолдану дағдылары, әртүрлі ақпаратты пайдалану қабілеті жеткіліксіз екенін анықтады. Сондықтан мұғалім ретінде Мен не істей аламын деген сұрақ туындады. Биология сабақтарында білім алушылардың тәжірибеде және оқу процесінде білімді қолдану дағдылары мен дағдыларын қалыптастыру үшін білім бермей, оны алуға ынталандыру, проблемалық оқыту арқылы жетістікке жету мүмкіндігі Оқушылардың өз білімдерін, соның ішінде биологиялық білімдерін күнделікті өмірінде қолдана білуін дамыту, бұл түлектерге ересек өмірге белсенді және табысты қосылуға, тұрақты өмірлік ұстанымға ие болуға, қоғамда болып жатқан процестерге әсер етуге мүмкіндік береді. [5]

Пән мұғалімі ретінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда мен үшін негіз болып табылады:

1. Мұғалімнің өзі функционалдық сауаттылықты құрайтын құзыреттілікке ие болуы керек. Мұғалім де өнер көрсетуі керек оқушылардың өнімді іс-әрекетін ұйымдастырушы (немесе үйлестіруші) ретінде және ол үшін заманауи білім беру технологияларын, педагогикалық диагностика технологияларын меңгеруі керек. бағалау-құндылық рефлексиясын жүзеге асыру.

"Өз пәні" бойынша жеке алынған бір мұғалім функционалдық сауаттылықты толық көлемде қалыптастыру және дамыту процесін жүзеге асыра алмайтынын түсіну керек, бұл нәтижеге мұғалімдер ұжымы функционалдық сауаттылықты қалыптастыру бойынша екі бағытта (оқу процесі және сабақтан тыс жұмыстар) жұмыс істей отырып, қол жеткізе алады

3. Білім алушылардың "болашаққа қадам" ғылыми конференциясына қатысуы оқу іс-әрекетіне мотивацияның қалыптасу сатысы болып табылады; оқушылардың интеллектісі мен ғылыми дүниетанымын дамытуға ықпал етеді, бұзылған адамның танымдық дербестік деңгейін арттырады

Өмірлік тәжірибеге сүйене отырып, алған білімдерін қолдана алатын сабақтарда оқушылардың іс - әрекетін ұйымдастыру формалары өзгерді.

Жаратылыстану пәнінің білім беру оқу кешендерінде тәжірибеге бағдарланған. Оқу-әдістемелік материалдардың немесе кезең-кезеңімен әзірлемелердің болмауымен расталған функционалдық сауаттылықты қалыптастыру саласындағы педагогикалық құрамды даярлау. Биология мысалында функционалдық сауаттылықты қалыптастыру кезінде тапсырмалардың атиптілік факторына тоқталайық. Біз тапсырмалардың негізгі нұсқаларын талдаймыз, олардың сипаттамалық белгілерін анықтаймыз және деректерді тақырыптық аймақты, контекст деңгейін және танымдық әрекеттерді түсінуге мүмкіндік беретін схема түрінде ұсынамыз

Зерттеу әдісін қалыптастыру:

Бақылау, Зерттеуді жоспарлау, мәліметерді (жазу) және таныстыру, нәтижелерді түсіндіру

Оқушылардың дағдылары жаратылыстану сауаттылығының қалыптасу деңгейі болып саналады

- Өмірлік жағдайларда жаратылыстану білімін пайдалану;
- Жаратылыстану ғылымдары жауап бере алатын сұрақтарды анықтаңыз;
- жаратылыстану зерттеулерінің ерекшеліктерін анықтау;
- алынған мәліметтер негізінде қорытынды жасау;
- жауапты барлық формаларға түсінікті етіп тұжырымдау.
- жаратылыстану құбылыстарын сипаттай, түсіндіре білу, болжай білу;
- бұқаралық ақпарат құралдарында кездесетін ғылыми дәлелдер мен тұжырымдарды түсіндіре білу;
- ғылыми зерттеу әдістерін түсіну;
- ғылыми әдістерге көмектесу арқылы шешілуі мүмкін мәселелерді анықтаңыз.

Кете – 1. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру

Функционалдық сауаттылық белгілері	Сауатсыздықты қарқындылықпен жою тәсілдерін іздеу
	мәселелері аясында маңызды орын алады
	Өмірдің мәселелерін шешуге бағытталған
	Жеке тұлғаның жағдаятқа қатысты танылуы
	Қалыпты үйреншікті міндеттерді шешуге арналған
	Оқу мен жазудың базалық қарапайым деңгейі

Мен осы тақырып бойынша жұмыс істей бастадым, өйткені білім алушылар білім жүйесіне ие бола отырып, белгілі бір процестердің ерекшеліктерін түсіндіре алмайтын, зерттелген материал немесе орындалған зерттеу туралы қорытынды жасай алмайтын, ақпаратты пайдаланып, қолдана алмайтын, өз бетінше немесе командада бірлесіп жұмыс істейтін, өз пікірін қорғайтын сәттерге тап болдым. Биология сабақтары ұсынылған тапсырмалар арқылы бүгінгі және ертеңгі "ғылыми сауатты" адам түсінуі, шешуі керек проблемалық жағдайларды шешуге мүмкіндік береді. Биологияны оқыту процесінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту мәселесі ситуациялық тапсырмаларды шешу және білімді жаңа жағдайларда дербес қолдану қабілетін қалыптастыру аспектісінде іске асырылады [6].

Мен өз сабақтарымда осындай тапсырмаларды - ситуациялық тапсырмаларды қолдана бастадым. Олар оқушыға ақпаратпен жұмыс жасау барысында интеллектуалды операцияларды дәйекті түрде игеруге мүмкіндік береді. Ситуациялық міндеттер биологиялық, интеллектуалды болып бөлінеді.

Ситуациялық мәселенің ерекшелігі-ол тәжірибеге бағытталған және оны шешу үшін нақты пәндік білім қажет - көбінесе бірнеше пәндерді білу қажет және мұндай тапсырманың қызықты атауы бар;

- мұндай тапсырманың міндетті элементі-студенттің оған жауап табуға деген ұмтылысын тудыруы керек проблемалық сұрақ;

Мұндай тапсырмамен жұмыс нәтижесі-сәттілік. Табыс формуласы: меңгеру = ассимиляция + білімді іс жүзінде қолдану. Ситуациялық міндеттер оқушылар үшін қазіргі және болашақ өмірде маңызды, оқу материалын, қосымша ақпаратты және қажетті білімді зерделеу бойынша жұмысты ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Тапсырмалар оқушылар оқулық мәтінін және басқа ұсынылған ақпарат көздерін пысықтап, сұрақтарға жауап таба алатындай, эксперименттер, талдау және ақпарат синтезін жүргізе алатындай етіп құрастырылған, яғни оқушылар жаңа нәрселерді үйреніп, оны іс жүзінде, күнделікті өмірде қолдануды үйренеді.

Тәжірибеде мен 5-11 сынып оқушыларына арналған тапсырмалардың келесі мысалдарын қолданамын:

1. Кәстрөлдің құпиясы. Шамамен 300 жыл бұрын атақты ғалым В.Гельмонт тәжірибе жасады. Ол кастрюльге 80 кг жер салып, оған талдың бұтағын отырғызды. Шаң оған түспеуі үшін кастрюльдегі жер жабылды. Бұтақты тек жаңбыр суымен суарды, оның құрамында ешқандай қоректік заттар жоқ. 5 жылдан кейін өсірілген тал жерден алынып, өлшенді. Оның 5 жылдағы массасы 65 кг-ға өсті, ал кастрюльдегі жердің массасы небәрі 50 г-ға азайды. Зауыт 64 кг 950 гр қайдан алды. органикалық зат?

2. Қауіпті трамвай. Күзде бақтар мен саябақтардың жанынан өтетін трамвай жолдарының жанында кейде "Абайлаңыз, жапырақтың түсуі!" Бұл ескертудің мәні неде?

3. Саңырауқұлақтар қалай аң аулайды? Кез-келген тіршілік иесіне өз денесін құру үшін органикалық заттар қажет. Жануарлар оларды тамақ арқылы алады. Өсімдіктер фотосинтез арқылы органикалық заттар түзеді. Саңырауқұлақтар қалай болуы керек? Олар фотосинтезге ие емес, аң ауламайды ма?

4. Мысық-емші. Мысық адамның қай жерде ауыратынын дәл анықтай алады. Ол тікелей ауру буынға жатып, оны "емдей" бастайды. Және бұл шынымен көмектеседі. Мысықтың қандай оғаш сезімі мен лекар бар екенін түсіндіріңіз?

5. Сиқырлы оттегі. Күніне адам шамамен 25 кг ауамен дем алады. Әрбір 100 км жол үшін автомобиль 1825 кг оттегін жұмсайды. Егер машиналардың біреуі 100 км аз жүрсе, адам қанша күн ауамен дем ала алады? Жоғарыда келтірілген фактілер мен есептеулерді қолдана отырып, табиғатты қорғау туралы парақша жасаңыз.

6. Есірткі контейнері. Газет жазбасының үзіндісін оқыңыз "Али жиырма жастағы жігітті өлтірді. Бұл жас жігіттің асқазаны кокаині бар полиэтилен пакеттерін тасымалдауға арналған". Қандай функция F

7. Тісті бұзушылар. "Тамақ ішкен сайын, сіз сағызды жарнамалайтын мәтіннен тістеріңізді шырша қышқылын шығаратын бактерияларға ұшыратасыз". Биология тұрғысынан бұл тұжырымға қалай түсініктеме беруге болады. Жауап беріңіз.

Биология курстары бойынша ситуациялық тапсырмаларды дайындау кезінде мен жас ерекшеліктерін, сондай-ақ 5-тен 11-сыныпқа дейінгі функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың сабақтастығын, оның қалыптасу деңгейін ескеруге тырысамын.

Семантикалық оқу дағдыларын қалыптастыру функционалдық сауаттылықтың қажетті шарты болып табылады [7].

Семантикалық оқылым - мәтіннің мазмұнын мүмкіндігінше дәл және толық түсіну, алынған ақпаратты іс жүзінде түсіну, оны қолда бар біліммен байланыстыру, биология және басқа пәндер бойынша оқу, оқу-танымдық мәтіндерді қолдана отырып, ұсынылған тапсырмаларды орындау кезінде түсіндіру, бағалау және қолдану мүмкіндігі. Биология сабақтарында мәтінмен жұмыс жасау оқушыларды танымдық іс – әрекетке, жетістікке ынталандырады, ынтымақтастық пен ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырады, бұл федералды мемлекеттік білім беру стандарттарының талаптарын орындауға мүмкіндік береді-оқу қабілетін дамыту, өз дамуымен мағыналы оқу арқылы өзін-өзі басқару. Бұл жұмыс әр Биология сабағында жүргізіледі. Семантикалық оқу стратегиялары:

- мәтінмен жұмыс: ақпаратты іздеу және оқуды түсіну;
- мәтінмен жұмыс: ақпаратты түрлендіру және оны түсіндіру;
- мәтінмен жұмыс: ақпаратты бағалау;
- жаңа біліммен байыту арқылы әлеуметтік және өмірлік тәжірибе жинақтау.

Семантикалық оқудың нәтижелері:

Мәтіндегі Жалпы бағдар. Мәтінді терең түсіну. Алынған ақпаратты практикалық қызметте қолдану.

Мәтіннің мысалы-Биология сабағында жұмыс істеуге арналған тапсырмалар 8-сынып "ас қорыту. Қоректік заттар "қоректік заттардың мөлшері: ақуыздар, майлар, көмірсулар, сонымен қатар дәрумендер. Бұл заттар ағзаға тамақ арқылы енеді. Дүкенге келіп, ірімшікті таңдағанда, сіз әртүрлі белгілерді көресіз: ірімшік өнімі, табиғи ірімшік. Тиісінше, сіз осы тағамның құнының айырмашылығына, сондай-ақ олардың әртүрлі сөрелерде орналасуына назар аударасыз. Табиғи ірімшіктерде денеге зиянды әсер ететін пальма майы жоқ екені белгілі.». Мұқият

- 1) мәтінде берілген ақпаратты нақты түрде оқшаулау.

- 2) мәтіннен терминдердің мағынасын анықтау.
- 3) мәтіннің әртүрлі бөліктеріндегі ақпаратты салыстыру.
- 4) мәтінде әрекеттер тізбегін орнатуға міндетті.
- 5) мәтіннің жекелеген бөліктерінің негізгі идеясын бөліп көрсету.
- 6) мәтіннен ақпарат негізінде қорытынды жасау.
- 7) ақпаратты мәтіннен графикалық және керісінше түрлендіру.
- 8) мәтіннен ақпаратты топтау немесе жіктеу.
- 9) қажетсіз ақпаратты бөліп көрсету. Сабақтарда мен жаңа материалды

зерделеу, жалпылау, жеке, жұптық, топтық жұмыс кезінде өзектендіру кезінде мәтінмен жұмыс істеудің әртүрлі әдістерін қолданамын.

1. Тұймедақ блумын қабылдау: 6 жапырақ-оқулық мәтініне арналған сұрақтар мен тапсырмалардың 6 түрі:

- қарапайым сұрақтар: қалай болады

- нақтылау сұрақтары: егер мен - интерпретациялық сұрақтарды дұрыс түсінсем: (түсіндіретін) Почему неліктен-шығармашылық сұрақтарда "болар еді" бөлшегі бар...ал егер. - бағалау сұрақтары: неге жақсы нәрсе... - практикалық сұрақтар: сіз қарапайым өмірде қай жерде байқай аласыз...

Әркім жеке жұмыс кезінде, жұпта және топта жұмыс істегенде өз қалауы бойынша мәселені таңдауға құқылы.

2. Қабылдау мәтінді қалпына келтіріңіз. Мәтін барлық қатысушылармен жеке сөйлемдерден логикалық ретпен жиналады.

3. Қабылдау қатені ұстаңыз. Топ мүшелеріне оқулықты пайдаланып табу және түзету қажет қателері бар мәтін беріледі.

4. Қабылдау дұрыс және дұрыс емес мәлімдемелер. Тест беріледі, онда ненің дұрыс және ненің бұрыс екенін шешу керек, сіздің шешіміңізді түсіндіру керек.

5. Қабылдау алаңдардағы жадынама (Инсерт). Мәтінді оқығанда оқушы- + - мен білемін, - Білмедім?- сұрақ туындады. !- мен таң қалдым.

6. Қабылдау сұрақ қойыңыз. Оқушылар мәтінді оқып, кейін бір-біріне қоятын сұрақтар жасайды.

7. Қабылдау тапсырма жасаңыз. Мәтінді талдау негізінде олар жұпта немесе топта тапсырма жасайды.

8. Қабылдау анықтаманы толықтырыңыз немесе құрастырыңыз. Мәтінмен жұмыс істеу кезінде негізгі ойды бөліп, тапсырманы орындаңыз.

Сабақ барысында мен мәтінмен жұмыс істеу кезінде жұмыс дәптерінің мүмкіндіктерін қолданамын. Жұмыс дәптерлерінде ұсынылған тапсырмалар оқулық мәтінімен жұмыс істеуге, мазмұнды түсінуге, өз бетінше жұмыс істеуге, сауалнамалар, бақылау, жаңа материалды зерттеу, зертханалық және практикалық жұмыстарды орындау, оқушылармен жеке жұмыс, жаңа ұғымдармен жұмыс істеуге бағытталған.

1. Зерттелетін тақырып бойынша жаңа терминдерді тұжырымдау үшін мәтіннен ақпарат іздеңіз.

2. Мәтіннің дұрыс жазылуын зерттегеннен кейін жаңа ұғымдарға" жетіспейтін әріптерді енгізіңіз".

3. Зерттелген тақырып бойынша жаңа терминдермен сөйлемдер жасаңыз.

4. Үнсіз суреттермен жұмыс. "Өсімдіктің немесе жануардың бөліктеріне қол қою" (оқулықтың мәтіні мен суреттерін талдау).
5. Оқулық мәтінін оқып, кестені толтырыңыз.
6. Параграфтың жоспарын жасаңыз.
7. Бейнеленген организмдерді топтарға бөліңіз, олардың белгілерін атаңыз.
8. Мәтіндегі бос орындарды толтырыңыз.
9. Қосымша ақпаратты пайдаланып, тақырып бойынша хабарлама немесе презентация дайындаңыз.
10. "Қатені түзетіңіз". Мәтіннен немесе суреттерден 8 қатені табыңыз.
11. Оқулық мәтінін пайдаланып кроссвордты шешіңіз.
12. Мәтіндегі сипаттама бойынша нысанды модельдеу.
13. Зертханалық жұмыстың тапсырмаларын және оқулықтың мәтінін оқып, бағалау жұмыстарын орындаңыз.
14. Оқулық мәтіні мен жұмыс дәптерін қолдана отырып, практикалық жұмыстарды орындау.
15. Микроскоппен зерттеу жүргізу.

Жалпы білім беретін пәндер бойынша білімнің жиынтығы ғана емес, тіпті белгілі бір мәселелердің себептерін түсінбей, алған дағдылары мен пәнаралық тәжірибеге бағытталған кеңістікте қолдана білу маңызды. Мысалы: гендік түрлендірілген ағзалардың қандай зияны немесе пайдасы бар, пластикті қоршаған ортаға тастау керек пе, күнделікті тұрмыстық әдеттер табиғат пен фаунаға зиянды азайтуға қалай көмектеседі, пандемия кезінде жаппай вакцинациядан бас тартудың салдары. Әдетте, мұндай тапсырмалар мүмкіндігінше өмірлік және сенімді, күнделікті проблемалардың мәнін табиғи, әлеуметтік немесе, мысалы, экономикалық компоненттер тұрғысынан көрсетеді. Мұндай есептерді шешу алгоритмін сипаттау және қабылдау немесе есте сақтау үшін біржақты ұсыну өте қиын.

Қортындылай келе: Мақалада оқу-танымдық құзыреттілікті қалыптастыру критерийі ретінде биологияны оқу кезінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру бойынша әртүрлі типтегі тапсырмалар ұсынылған.

Осылайша, тапсырмалар жүйесі және мәтінмен жұмыс жасау арқылы сабақ іс-әрекетінде функционалдық сауаттылықтың қалыптасуы байқалады. әр түрлі құралдарды, әдістер мен әдістерді қолдану.

Жалпы, биология бойынша мұндай мәселелерді шешу қиын емес, мәселе тақырыбы мен аргумент бойынша өз ұстанымыңыз болуы жеткілікті ұсынымдар, сыни талдау, өлшеу экономика үшін-вакцинациядан бас тарту салдарынан науқастарды емдеуге жатқызу және емдеу шығындарын азайту, вакциналарды әзірлеу бойынша тиімді бағдарламалар жасау, еңбек өнімділігін арттыру. Жалпы, биология бойынша мұндай мәселелерді шешу қиын емес, мәселе тақырыбы мен аргумент бойынша өз ұстанымыңыз болуы жеткілікті. сыни ойлау процесінің және функционалдық сауаттылық тапсырмаларына кешенді жауап іздеудің түрлі-түсті мысалы болып табылады. Қазіргі білімалушыларда мұндай тапсырмаларды шешудің жеткілікті тәжірибесі жоқ, ал мақалада келтірілген құралдар мен мысалдарға ие мұғалім проблемалық мәселенің

өзіндік нұсқасын оңай жасай алады, оны шешу тек Биология туралы білімді ғана емес, сонымен қатар байланысты пәндік салаларды да қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абдулаева О.А. Перагогический потенциал УП задач. /Учебно-методическое пособие/СП АППО, 2018ж;
2. Акулова О.В. Писарева С.А., Пискунова Е.В. Конструирование ситуационных задач для оценки компетентности учащихся: УМП для педагогов. СП: КАРО, 2017ж.
3. Демидова Н.З. Рефлексивный анализ учебных задач как средство развития умственной самостоятельности учащихся. /СП, 2015ж./
4. Ермоленко В.А. Развитие функциональной грамотности обучающегося: теоретический аспект//Электронное научное издание «Альманах Пространство и Время», 2015ж.
5. https://rikc.by/ru/PISA/1-ex__pisa.pdf -PISA халықаралық салыстырмалы зерттеуін жүргізу кезінде білім алушыларға / студенттерге (15 жасар жасөспірімдерге) ұсынылған оқу сауаттылығының деңгейін анықтауға бағытталған тапсырмалар жинағы.
6. https://rikc.by/ru/PISA/4-ex__pisa.pdf -деңгейді анықтауға бағытталған тапсырмалар жинағы білім алушыларға / студенттерге (15 жасар жасөспірімдерге) ұсынылған шығармашылық ойлау
7. PISA халықаралық салыстырмалы зерттеуін жүргізу кезінде. https://rikc.by/ru/PISA/2-ex__pisa.pdf -деңгейді анықтауға бағытталған тапсырмалар жинағы

SECTION: INFORMATION AND COMMUNICATION

Охріменко Д.В.
студент 6 курсу факультету КН
Харківський Національний університет радіоелектроніки
(Харків, Україна)

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ЧАСОВИХ РЯДІВ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У CRM-СИСТЕМАХ

This article explores the application of time series analysis methods to enhance decision-making within CRM systems for trading companies. The need for these methods arose from the demand for more accurate insights into customer preferences and behaviors by analysts in the trading industry. Analysts rely on forecasting potential sales for upcoming periods, which in turn inform additional marketing strategies. Without leveraging time series analysis tools, analysts may struggle to achieve precise sales predictions due to limitations in human capabilities. Therefore, it is imperative for trading companies to select and integrate time series analysis methods into their CRM systems.

Key words: time series, CRM systems, decision-making, trading company, forecast.

На сьогоднішній день тема дослідження методів аналізу часових рядів для прийняття рішень у CRM (Customer Relationship Management) системах торгівельних компаній є важливим напрямком для підвищення ефективності управління клієнтськими відносинами [1]. Дослідження такої теми може принести користь компаніям, які прагнуть краще розуміти та керувати даними про клієнтів, щоб зробити більш обґрунтовані стратегічні рішення.

Останні роки спостерігається значний прогрес у використанні штучного інтелекту, машинного навчання та інших алгоритмів та методів для побудови моделей прогнозування. Використання цих методів дозволяє більш точно прогнозувати попит на товари чи послуги. Це дозволяє оптимізувати рівні запасів товару на складах, що підвищує ефективність операцій та, як наслідок, знижує операційні видатки [2, 3].

Розвиток популярності використання методів для аналізу часових рядів також пов'язаний зі розширенням обсягу можливих даних, та можливістю зберігати та обробляти в електронному вигляді великі масиви даних, що у минулому було складно реалізувати через значну собівартість даних операцій.

Аналіз часових рядів є ключовим елементом у CRM-системах торгових компаній, оскільки дозволяє виявляти тенденції та патерни у поведінці клієнтів з високою часовою роздільною здатністю.

В свою чергу самі CRM-системи відіграють ключову роль в управлінні відносинами з клієнтами, дослідження часових рядів у контексті саме CRM-систем дозволяє оптимізувати взаємодію з клієнтами та приймати більш обґрунтовані рішення.

Для найбільш ефективного аналізу часових рядів у CRM-системах необхідно дослідити різні методи, щоб вони якомога більше підходили за своєю специфікою до наявних даних, та при необхідності додатково модернізувати ці методи. Також методи аналізу часових рядів допомагають оптимізувати рівні запасів товару на складах, що підвищує ефективність операцій та у наслідку знижує операційні витрати.

Так, наприклад, ідентифікація сезонних складових у попиту за допомогою аналізу часових рядів дозволяє компаніям адаптувати маркетингові стратегії та запаси до сезонних коливань, покращуючи реакцію на зміни ринку [2, 3].

У результаті впровадження методу дослідження часових рядів у CRM-систему аналітики компанії отримують оптимізований під їх потреби інструмент, завдяки котрому стає можливим створення прогнозів продажів, завдяки чому вони краще розуміють необхідну кількість товару, що повинні бути на складах для постачання, коли і які маркетингові активності найбільш ефективні для конкретних груп клієнтів, що у наслідку сприяє успішнішій персоналізації [4].

Також методи аналізу часових рядів відіграють важливу роль в управлінні ризиками, дозволяючи виявляти потенційні ризики та аномалії даних, забезпечуючи більш надійне управління ризиками в бізнесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Baumgartner T., Sales growth: Five proven strategies from the world's sales leaders / Thomas Baumgartner, Homayoun Hatami. – Hoboken, N.J: John Wiley, 2012. – 256 p.
2. Chopra S., Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation / Sunil Chopra, Peter Meindl. – 6th ed. – [S. l.]: Pearson Education, 2015. – 541 p.
3. Jacobs, F., Robert, Chase, Richard. Operations and Supply Chain Management: The Core / Jacobs, F. Robert, Chase, Richard. – [S. l.]: McGraw-Hill Education, 2019. – 544 p.
4. Priniotakis G., Inventory management concepts and techniques / G. Priniotakis, P. Argyropoulos // IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – 2018. – Vol. 459. – P. 7. – Mode of access: <https://doi.org/10.1088/1757-899x/459/1/012060> (date of access: 13.10.2023).

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

УДК 656.2

**Айкумбеков Муслим Нурымович, Стыбаев Шынғыс Елужанұлы,
Куканов Нурберген Аскарулы, Исахан Жәнібек Омарұлы,
Яковлев Евгений Владимирович
Академия логистики и транспорта
(Алматы, Казахстан)**

ВАРИАТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ ЛОГИСТИЧЕСКИХ РИСКОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВИДА ТРАНСПОРТА

Аннотация. В статье рассмотрены виды рисков, возникающих при транспортировке груза и работе транспортных средств, также приведены их описания с классификацией.

Ключевые слова: нефтеперевозки, риски, транспорт, управление

*Aikumbekov Muslim Nurymovich, Stybaev Shyngys Eluzhanuly,
Kukanov Nurbergen Askaruly, Isakhan Zhanibek Omaruly,
Yakovlev Evgeniy Vladimirovich
Academy of Logistics and Transport
(Almaty, Kazakhstan)*

VARIABILITY OF THE SYSTEM OF LOGISTICS RISKS DEPENDING ON THE TYPE OF TRANSPORT

Abstract. The article discusses the types of risks that arise during the transportation of cargo and the operation of vehicles, and also provides their descriptions with classification.

Key words: oil transportation, risks, transport, management

Около половины прироста мирового спроса на нефтепродукты в 2017 г. было обеспечено потреблением в нефтехимическом секторе. Источником спроса стали страны Азии, наращивающие мощности в нефтехимии. Ожидается, что в среднесрочной перспективе нефтехимическая отрасль, наравне с транспортным сектором, станет ключевым источником роста спроса на продукцию нефтепереработки.

Совокупность вышеизложенных фактов позволяет заключить, что одним из наиболее перспективных направлений торгового взаимодействия Казахстана и Китая в ближайшие несколько лет будет торговля нефтепродуктами. При этом, инвестиционный климат стран АТР (основным членом которого является Китай), открывает перспективны

данного взаимодействия для многих стран помимо Казахстана. Следовательно, состояние рынка нефти и нефтепродуктов Китая можно охарактеризовать не иначе как состоянием гиперконкуренции.

В условиях гиперконкуренции особенно актуальным является вопрос оптимизации процесса создания добавленной ценности. Данный процесс выражен в снижении производственных и непроизводственных издержек на каждом из этапов цепи поставок. Одними из наиболее значительных элементов в структуре стоимости нефтепродуктов являются логистические издержки. Согласно различным источникам, размер данных издержек колеблется от 16,5% до 25%. Следовательно, оптимизации данных издержек сделает казахстанские нефтепродукты более конкурентоспособными на мировом рынке, на рынке Китая, в частности [1].

Для перевозки нефтепродуктов основных способа транспортировки нефти и нефтепродуктов из России в Китай: посредством автомобильного транспорта, посредством железнодорожного транспорта и посредством водного транспорта. Выбор того или иного способа транспортировки определяется путем сопоставления основных экономических показателей возможных сценариев. Стоимость того или иного решения может зависеть от множества факторов, связанных с расположением нефтеперерабатывающих заводов, совокупной длины пути и т.д. К примеру, несмотря на то что все регионы Казахстана охватывает сеть автомобильных дорог, ограничение грузоподъемности автомобильного транспорта делает данный вид транспортировки значительно более дорогостоящим на длинных расстояниях, по сравнению с остальными видами. Себестоимость транспортировки нефтепродуктов водным транспортом значительно ниже. Однако такие ограничения, как транспортная доступность (отсутствие портов) и сезонность делает данный способ менее рентабельным.

Железнодорожный вид транспорта лишен вышеобозначенных недостатков. В железнодорожных перевозках применяются специальные цистерны. Состав из таких вагонов формирует наливной маршрут. Себестоимость перевозки вагонов обратно пропорциональна их количеству. Однако железнодорожный транспорт также имеет существенные недостатки, ключевым из которых являются значительные капитальные вложения при строительстве и реконструкции путей, а также относительно высокие эксплуатационные расходы [2]. Достаточно частым явлением в случае поставки нефтепродуктов на экспорт является невозможность организации прямых поставок, что обусловлено общей длиной пути и ограниченностью транспортных каналов. В таком случае, приходится последовательно применять несколько видов транспортировки, перемещая груз между ними (смешанные или мультимодальные перевозки).

Таким образом, каждый из выделенных видов транспортировки уникален и имеет свою специфику. При этом, вне зависимости от себестоимости транспортировки, каждый из них подразумевает определенные риски. Логистический риск процесса транспортировки – это объективная невозможность, неспособность и (или) неумение транспортной организации избежать либо минимизировать угрозы своему бизнесу, уменьшив неопределенность во внешней и внутренней среде, с помощью принципа опережающего отражения.

Далее необходимо проанализировать ранее выделенные логистические риски, возникающие в процессе транспортировки нефти и нефтепродуктов рисунком 1.

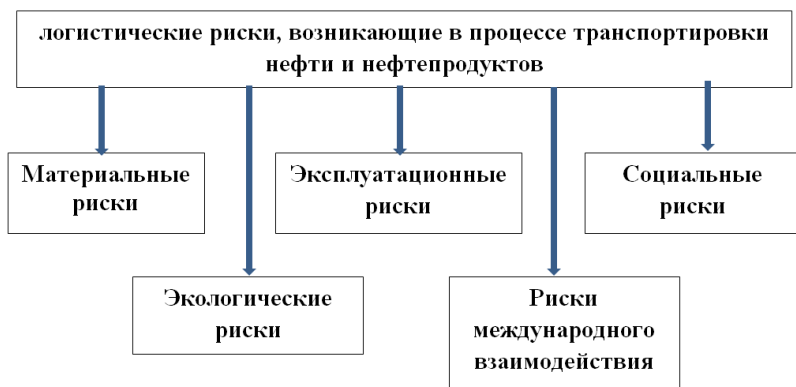

Рисунок 1 Логистические риски, возникающие в процессе транспортировки нефти и нефтепродуктов

Материальные риски. Риски данной группы связаны со спецификой груза, изменением его качественных и количественных характеристик. Риски количественного изменения груза по естественным причинам подразумевают, что груз в процессе перевозки может быть подвержен усушке, утряске и утряске. Возможна утеря части груза в связи с повреждением транспортных емкостей. Риски качественного изменения груза по естественным причинам означают, что многие грузы требуют особых условий транспортировки (пищевые и сельскохозяйственные продукты и т.д.). Значительный ущерб транспортной компании может нанести хищение груза в процессе перевозки, что также относится к материальным рискам.

Эксплуатационные риски. Данная группа включает всю совокупность рисков, связанных с процессом эксплуатации основных средств в процессе перевозки. Риски данной группы в первую очередь зависят от вида транспорта и связаны с ненадлежащим обеспечением технического состояния транспортного средства. Для уменьшения этого вида рисков необходимо добиваться соблюдения графика периодического технического обслуживания и ремонта, учет срока эксплуатации транспортного средства, соответствия его параметров эксплуатационному назначению. Данная группа может быть дифференцирована на риски, связанные с эксплуатацией путей и риски, связанные с эксплуатацией транспортных средств.

Социальные риски. Источником рисков данной группы является персонал предприятия. Социальные риски возникают при подборе, расстановке и увольнении кадров, комплектовании первичных коллективов, распределении ответственности в процессе принятия решений, мотивации труда. На транспорте условия и режимы труда персонала имеют существенные отличия по сравнению с теми, которые характерны для

работников других отраслей хозяйства. Эти отличия вытекают из особенностей транспорта как сферы производства, которые сводятся к следующим: непрерывный характер работы, взаимозависимость всех служб и подразделений, многообразие видов деятельности, высокая динамичность современных транспортных средств, большая степень самостоятельности и ответственности за результаты работы экипажей во время рейса, сезонность перевозок и др.

Экологические риски. Данная группа рисков включает в себя всю совокупность рисков нанесения ущерба окружающей среде, в том числе загрязнение земельных, водных, воздушных и лесных ресурсов, нанесение вреда сельскому хозяйству и биосфере, нанесение ущерба жизни и здоровью третьих лиц, загрязнение атмосферного воздуха отработавшими газами, нарушение уровня шума, травмированные и гибель людей и животных в транспортных происшествиях. Риски данной группы в первую очередь зависят от типа груза.

Риски международного взаимодействия. Данная группа рисков учитывает динамику экономической среды (например, колебания курсов валют), изменения в политико-правовой среде (например, законодательные) и специфику реализуемой таможенной деятельности между разными странами.

Как уже отмечалось ранее, логистические риски процесса транспортировки, в большей степени, являются уникальными для каждого из видов транспорта. Таким образом, ключевым классификационным признаком является вид используемого транспорта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Афанасьева Н.В., Семенов В.П., Шамина Л.К. Управление рисками деятельности транспортных предприятий // Экономика и предпринимательство. 2017. № 8-1 (85-1). С. 451-456.
2. Акимов В.А., Соколов Ю.И. Риски транспортировки опасных грузов. – Москва, ФГУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), 2011, 276 с.

SECTION: PHYSICAL CULTURE

UDC 37.013

Kotova Olena, Radionenko Marharyta,
Nepsha Oleksandr, Sukhanova Hanna
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Zaporizhzhia, Ukraine)

FORMATION OF MOTIVATION FOR A HEALTHY LIFESTYLE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. *Health is the basis of personality formation. Over the past decade, issues of national health, in particular, the health of junior schoolchildren, have been raised more and more often at various levels. The ever-increasing volume and complexity of scientific information comes into conflict with the lack of flexibility of curricula, programmes, textbooks, which leads to chronic overload of students, a drop in interest in learning, and deterioration of their health.*

Key words: *primary school students, physical performance, mental performance, healthy lifestyle.*

Today, it is no secret that the health of Ukrainian children and adolescents, which is the highest social value, and the level of their physical fitness not only leave much to be desired, but also demonstrate the existence of alarming trends in the socio-demographic sphere of public life that are beginning to pose a real threat to the preservation of the gene pool of the Ukrainian nation. The main reasons for this situation are, on the one hand, a decrease in physical activity against the background of increasing psycho-emotional stress, unfavourable environmental conditions in many regions of the country, and, on the other hand, a weak potential for using health and fitness criteria in the application of physical education in Ukrainian educational institutions [11].

Why do we address the topic of health promotion in educational institutions today? Because children's health is one of the main sources of happiness, joy and full life for parents, teachers and society as a whole. For Ukraine, the main problem related to the future of the state is the preservation and promotion of the health of children and youth. This is caused by a sharp deterioration in the physical and mental development of the younger generation, a decline in birth rates and life expectancy, an increase in mortality, especially among children, and a lack of motivation to maintain and improve health. According to medical statistics, by the end of preschool age, 17-21% of children are diagnosed with chronic diseases. Pathological abnormalities in the musculoskeletal system affect 30-32% of children, the nasopharynx – 21-25%, the nervous system – 27-30%, the digestive system – 27-30%, and allergic manifestations are recorded in 25% of children. Upon entering school, 85 per cent of children have some kind

of somatic and mental disorder, and the number of children with psychoneurological diseases is growing [11].

The essence of health-saving and health-forming technologies lies in a comprehensive assessment of the conditions of education and training that allow maintaining the current state of pupils and students, forming a higher level of their health, healthy lifestyle skills, monitoring individual development indicators, predicting possible health changes and taking appropriate psychological and pedagogical, corrective, rehabilitation measures to ensure the success of educational activities and their minimum physiological «cost», improving their health. Health-saving technologies are not something unknown, secret, miraculous. A well-designed lesson plan, the use of physical activity techniques by teachers during lessons and breaks, stress management, hot meals, connecting educational material to life, and equipping students with valeological and environmental knowledge are all part of the daily activities of educational institutions. It should be noted that the introduction of health-saving educational technologies is associated with the use of medical (medical and hygienic, physical culture and recreation, medical and recreational), socially adapted, environmental health-saving and life safety technologies. Practice shows that the process of forming a conscious attitude to one's own health requires a mandatory combination of informational and motivational components from the practical activities of pupils and students, which will help them master the necessary health-saving skills [1, 2, 5, 8].

The State Standard of Basic Secondary Education, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on 30 September 2020, №. 898, states that «the purpose of social and health education is to develop the personality of a student who is capable of self-awareness, harmonious social and interpersonal interaction aimed at preserving their own health and the health of others, cares about safety, shows entrepreneurship and professional orientation to ensure their own and public welfare» [3].

One of the main tasks of a modern school is to create conditions for children to understand the benefits of a healthy lifestyle, encourage them to acquire knowledge, skills and abilities of a healthy lifestyle; encourage them to make an independent and conscious choice of life position; and disseminate health knowledge quickly and effectively. The formation of a healthy lifestyle through education is highlighted as one of the priority areas of state policy in the development of education [9].

Formation of motivation for a healthy lifestyle involves the formation of children's interest in the problem of health, the desire to lead a healthy lifestyle, awareness of the need to acquire knowledge of life skills that promote physical, social, mental and spiritual health and their formation.

The readiness of primary school children to perceive knowledge about the basics of health and factors that contribute to health, to maintain a healthy lifestyle, depends significantly on the motivation of children and the formation of appropriate value orientations. The implementation of this pedagogical condition is ensured by such methods of working with students as conversations, explanations, problem and game tasks, observation, situation modelling, tests, brainstorming, analysis of life situations and actions.

A healthy lifestyle for children is determined by the following parameters: possession of cultural and hygienic skills; rational nutrition and food consumption culture; movement and

air regimes; active and rest regimes; preventive measures to preserve health, in particular, prevention of bad habits, etc.

Health-saving technologies, organically integrated into the educational process, preserve and strengthen children's health. Health-saving technologies are implemented through the following areas of educational activities: creating conditions for improving the health of students and their harmonious development; organisation of the educational process, taking into account its psychological and physiological impact on the student's body; development and implementation of training programmes on the formation of a culture of health and prevention of bad habits, monitoring compliance with sanitary and hygienic standards in the organisation of the educational process, normalisation of the workload, prevention of [10].

The leading forms of organisation of the pedagogical process that will provide an opportunity to obtain valeological knowledge and promote the formation of motivation for a healthy lifestyle in primary school students include, first of all

- physical education lessons, basics of health, natural science;
- physical education and recreational activities (dynamic breaks, physical education minutes);
- extracurricular (social hours, trips, etc.) and extracurricular activities (sports clubs, swimming pools, amateur art groups, various types of dancing, etc);
- specially organised health events and procedures, small forms of active recreation, which will lead to the formation of a health cult, the need for a healthy lifestyle [4, 5, 7, 8].

By forming a culture of health of students, a physical education teacher should help them to realise the importance of reasonable, careful attitude to their own health, instil a sense of responsibility, understanding that it is health that determines the quality of life; form a desire to be healthy; promote the acquisition of a system of knowledge and practical skills of a healthy lifestyle and safe behaviour in the living space.

It is concluded that modern children should be aware that the future of each individual, as well as the state as a whole, lies with healthy generations, because only a physically and morally healthy person is able to create and benefit themselves and other people.

REFERENCES:

1. Ващенко О. Особливості побудови здоров'язбережувального освітнього середовища початкової школи. Здоров'я та фізична культура. 2014. № 4. С. 2-23.
2. Берзін В., Стельмахівська В. Формування здорового способу життя дітей і підлітків. Дефектологія. 2013. № 4. С. 48-52.
3. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 15.10.2023)
4. Косева, О. Здоров'язбережувальні технології в початковій школі. Директор школи. 2013. №13-14. С. 4-19.
5. Котова О.В., Непша О.В., Попазов О.О. Ставлення студентів до фізичної культури і спорту як способу формування здорового способу життя Актуальные научные исследования в современном мире // Журнал. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вып. 1(45), ч. 5. С.

6. Леусенко, Н. І. Формування здоров'язбережувальних компетентностей молодших школярів на уроках та позакласній роботі. Початкове навчання та виховання. 2016. №1-2. С. 64-65.
7. Малашенко М. П. Шляхи реалізації здоров'язбережувальних освітніх технологій у початковій школі. Основи здоров'я. 2012. №2. С. 2-5.
8. Матвієнко О. Організаційно-педагогічні умови формування ціннісного ставлення до здоров'я у дітей молодшого шкільного віку. Рідна школа. 2013. №11. С. 45-48.
9. Непша О.В., Суханова Г.П., Ушаков В.С. Формування навичок здорового способу життя учнів молодших класів засобами фізичної культури. Актуальні проблеми молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 23 березня 2018 року. Житомир: ПП «ДжіВіЕс», 2018. С. 90-92.
10. Остапенко А. Здоров'язбережні технології. Директор школи. 2012. №21. С. 18-37.
11. Фізкультура як спосіб життя: здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі: реком. бібліограф. покажч. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, Наукова бібліотека; уклад. Грущенко С. І.; відп. ред. Турко І. Ф. Харків: ХНПУ, 2016. 46 с.

УДК 796

Валієв Юсиф
Доцент кафедри «Фізичного виховання і спорту»,
Алієв Сеймур
Завуч кафедри «Фізичного виховання і спорту»
Nakhchivan State University
(Nakhchivan, Azerbaijan)

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТТЯ З ФУТБОЛУ В ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Анотація. У статті з метою забезпечення реалізації заходів, пов'язаних із розвитком футболу, що є актуальним у нашій державі на сьогоднішній день, йдеться про методику навчання футболу в дошкільних навчальних закладах, яка є більш ефективною для навчання елементів футболу дошкільнят. Давали поради та вказівки, на що звернути більше уваги під час навчання дітей футболу та як організувати тренування.

Ключові слова: Футбол, інтерес дитини, елементи гри, тренування, підготовча частина, м'яч, динамічні ігри, вступні вправи, воротар, команда, сторона суперника, суддя, ходьба на п'яті, передача м'яча.

Yusif Valiev
Associate Professor of the Department of "Physical Education and Sports",
Seymour Aliev
Head teacher of the "Physical education and sports" department
Nakhchivan State University
(Nakhchivan, Azerbaijan)

METHODOLOGY OF ORGANIZING FOOTBALL LESSONS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article deals with the methodology of teaching football in preschool institutions, which is more effective for the implementation of teaching the elements of football to preschoolers in order to ensure the implementation of measures on the development of football, which is currently relevant in our country. Advice and guidance on what to pay more attention to when teaching children football and how to organize classes.

Keywords: Football, children's interests, game elements, training, preparation part, ball, moving games, introductory exercises, goalkeeper, team, opponent, referee, heel walk, ball pass.

ВСТУП

Навчання елементів футболу можна починати ще у великій групі дитячого садка. Хлопці опановують техніку переміщення м'яча з багаторазовим повторенням вправ. Як і інші види спорту, футбол базується на ігровій формі навчання. У змісті уроків ефективно

поєднуються ігрові вправи та естафети, рухливі ігри та спортивні вправи. У змісті занять поєднується низка дидактичних принципів, серед яких важливу роль відіграють принципи доступності та індивідуального підходу, оскільки дітям дошкільного віку дуже важко оволодіти спортивними іграми. Індивідуальний підхід досягається шляхом вибору методів навчання і тренування залежно від рівня засвоєння навчального матеріалу кожною дитиною, а також з урахуванням реакції її організму на дане фізичне навантаження. Технічну підготовку проводять поступово, шляхом ускладнення умов виконання рухів.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕТОДИКА

Найефективнішою формою навчання дітей дошкільного віку спорту є прогулянки. Спортивні ігри, перш за все, спрямовані на зміцнення здоров'я, підвищення загальної фізичної підготовленості дітей, задоволення їх біологічної потреби в русі. Основна мета спортивних ігор - ознайомити дітей зі спортивними іграми, заснованими на правильній техніці. Але ні в якому разі це не повинно ставати вузькоспеціалізованим тренуванням, підготовкою до участі в змаганнях. Справжні змагання, де боротьба за очки та місця є непосильним психологічним навантаженням для дитини. Відмітною рисою спортивних ігор є їх емоційність. Позитивний емоційний тонус є важливою умовою здоров'я, запобігає різним захворюванням та фізичної підготовки. Підтримує інтерес до вправи. Навіть після уроку у дитини гарний настрій. Дітям цікаво на уроці, коли вони зайняті, якщо час відпочинку не перевищує час роботи. Нудьга настає, коли діти байдують, коли їх змушують виконувати однакові, одноманітні дії. Різноманітні вправи та ігри приваблюють дітей: вони іноді «забувають» час. Пізнавши радість і задоволення від запропонованої діяльності, вони залишають клас з бажанням продовжувати її. Основою методики навчання спортивних ігор є ігрова форма уроку. Урок має бути веселою грою. Не можна допускати одноманітності, нудьги, дії та ігри повинні приносити дитині задоволення; тому важливо, щоб на уроці були цікаві дітям рухові завдання, зображення та несподівані моменти.

Дуже важливо забезпечити доступність навчального матеріалу та індивідуальний підхід до дітей, оскільки спортивні вправи та ігри дуже важкі для дітей дошкільного віку. Добираючи фізичні вправи, необхідно враховувати вікові особливості та можливості дитини і виходячи з них визначати підходящі для неї завдання, доцільно використовувати провідні вправи, які сприяють швидкому засвоєнню дітьми обраних рухових рухів. Його основні елементи включають подібні дії. Важливо визначити оптимальну кількість повторень провідних вправ, щоб у дітей не виникли шкідливі звички, які заважають подальшому навчанню. Якщо в якості майбутньої вправи використовується добре засвоєний рух, то його досить повторити кілька разів безпосередньо перед вивченням нового рухового руху. Провідними вправами можуть бути: окремі частини рухового руху, що вивчається. Імітація засвоєних рухових рухів. Безпосередньо вивчається рухова поведінка, яке здійснюється в умовах освітлення. Такі вправи особливо важливі при освоєнні нових рухових рухів, пов'язаних з можливістю падінь і травм. Сам досліджуваний руховий рух виконувався в уповільненому темпі. При виконанні фізкультури в уповільненому темпі дитині легше контролювати свої рухи і вона робить менше помилок. Більш складні рухи спортивних ігор можна вивчати в спеціально

створених умовах (поза грою). При цьому увагу дитини бажано скеровувати на якість рухів.

ОБГОВОРЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

У процесі навчання спортивним вправам та іграм важливо забезпечити усвідомлене оволодіння рухами. Розуміння дітьми змісту дій прискорює процес формування навичок, підвищує вміння самостійно обирати ефективні дії та доцільно використовувати їх у ході подальшого руху. Свідоме і активне ставлення дитини до дій з'являється лише тоді, коли вона знає, чому в певній ситуації доцільно використовувати ті чи інші дії, здійснювати їх у певному напрямку.... Але для цього вчителю недостатньо пояснювати і демонструвати рухи в стереотипних вправах - необхідно створити умови для використання вивчених рухів у різноманітних рухових рухах. Творча активність проявляється лише тоді, коли діти вчать вільно використовувати дії самостійно в різних ситуаціях. Слід заохочувати дітей до творчості.

Навчання дітей дошкільного віку гри у футбол необхідно розділити на три етапи: підготовчий, основний і завершальний.

Основні завдання на підготовчому етапі: підвищення загальної фізичної підготовленості; підвищення загальної витривалості; вдосконалення техніки бігу; зміцнення здоров'я і, в першу чергу, функціонування серцево-судинної системи та органів дихання. Реалізація цього етапу здійснюється в повсякденному житті дошкільнят під час рухливих ігор і фізичних вправ на прогулянках, самостійної рухової діяльності дітей, безпосередньої фізкультурно-спортивної діяльності. Ця стадія може тривати від кількох місяців до півроку і більше

Основним етапом є етап безпосереднього навчання гри у футбол. Основною і найефективнішою формою навчання дітей дошкільного віку гри у футбол є проведення фізкультурно-оздоровчого гуртка, який доцільно називати «веселим м'ячем», «юним гравцем», «школою м'яча» тощо. Також елементи футболу можуть бути включені в навчальну програму з фізичної культури протягом навчального року. Тривалість такого тренування 25-30 хвилин. Наявність тричастинної форми уроку (вступний, основний, підсумковий) дозволяє вчителю раціонально розподілити навчальний матеріал.

Для кожного уроку визначені оздоровчі, освітні та виховні завдання.

Вступна частина — це розминка, мета якої — підготувати організм дитини до інтенсивної роботи в основній частині заняття. Зміст введення може включати різні види ходьби (на носках, на п'ятах, на зовнішній стороні стопи, перекатом з п'яти на бік стопи, з піднятими колінами, з прикритою задньою частиною гомілки., з ватою під коліном тощо). (у колону по одному, з відновленням парами, «змійкою», по діагоналі, біг у поєднанні з іншими рухами, огляд назад, поворот за сигналом тощо), а також стрибки, стрибки, дихальні вправи та відкриті о. ігри. Для старших дошкільнят тривалість вступної частини до 3-4 хв.

Таким чином, вправи вступної частини уроку є провідними вправами для вивчення рухів в основній частині уроку. Зміст основної частини уроку різний. Починається з невеликого комплексу загальнорозвиваючих вправ або відкритих ігор. У цій частині заняття сильніші вправи поєднуються з менш інтенсивними, що забезпечує оптимальний рівень фізичного та розумового навантаження старшого дошкільника. Рухи

енергійні, швидкі, вимагають витривалості, а також підвищують функціональний стан організму. Комплекс загальнорозвиваючих вправ можна освоїти і виконати за 4-5 занять, не більше. Узгоджене виконання раніше вивчених і засвоєних рухів дозволяє дитині підготуватися до освоєння нового навантаження на організм, а педагогу - найбільш раціонально і ефективно розподілити його сили при виконанні основних видів рухів. Практика показує, що при навчанні дітей дошкільного віку технічним основам гри у футбол доцільно використовувати вправи, які називаються вправами, тобто. рухи, близькі за структурою до основних елементів певної рухової техніки. Наприклад, при навчанні ударів по м'ячу внутрішньою стороною стопи провідною може стати вправа імітації цього ж руху; при навчанні зупиняти м'яч підшвою - катати м'яч підшвою вперед-назад, стояти на одному місці і т. д. Діти виконують вправи правою і лівою ногою у футболі необхідно забезпечити їх розвиток і не обмежити їхню творчість. І цей аспект досягається тоді, коли дитина знає, коли і за яких умов вона може застосувати набуті вміння та навички. Наприклад, дошкільнята, які освоїли базову техніку гри у футбол в дитячому садку, зможуть грати в цю гру в школі в команді старших дітей, у дворі або десь на відпочинку і т.д.

Таким чином, основна частина уроку є різноманітною і захоплюючою за змістом, що дозволяє вчителю виконувати поставлені завдання. У заключній частині уроку необхідно привести тіло дитини у відносно спокійне і рівне положення. Допоможуть: прогулянки разом з дихальними вправами, вправами на розслаблення та розслаблення, спокійними іграми тощо. Фінальна частина триває 4-5 хв.. Завершальний етап – це етап удосконалення технічних, елементарних тактичних навичок гри у футбол, т.з. сам футбольний матч у прямому ефірі. Тривалість змагання з футболу з дітьми дошкільного віку – 25 хвилин, включаючи 5-хвилинну перерву для відпочинку та відпочинку. Перед кожною грою необхідно проводити розминку знайомими дітям вправами, які бажано включити в програму розважальних занять. Усі тренування на цьому етапі проводяться на відкритому повітрі.

Діти дошкільного віку повинні знати основні правила гри у футбол:

- перед початком гри проводиться жеребкування для вибору або старту сторін.

М'яч кладеться на землю в центрі поля;

- гравці команди намагаються забити якомога більше м'ячів у ворота суперника, а після втрати м'яча захищаються згідно з правилами гри;

- гра двох команд, у кожній команді до 5-7 гравців, один з яких капітан;

- дотримання правил гри та тривалість гри контролюються суддею;

- якщо м'яч перетнув повну лінію, він вважається у воротах і під час гри дотримано всіх правил;

- у футболі всі рухи з м'ячем гравці виконують ногами;

- право на прийом м'яча мають воротар і гравець, який кидає;

Футбол – це командна гра, і, незважаючи на дух змагання та бажання перемогти, гравці ставляться один до одного з повагою.

ВИСНОВОК

Таким чином, спортивна гра футбол має велике виховне значення, регулярне використання гри покращує моторику і забезпечує повноцінний розвиток «школи руху»,

яка включає в першу чергу біг, стрибки і координацію. Гра має певну структуру та методику, яких повинен дотримуватися вчитель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Саламов Р.С., Аріпов Ю.Й. Основи методики фізичного виховання дітей шкільного віку. Т.: Фінанси, 2011.
2. Бабарахімова Б.П., Пардаєв Б.П., Абдуллаєва Б.П. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання різних предметів початкової школи *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (10), 67-70. Progressive Academic Publishing, Великобританія
3. Абдуллаєв Ф.Т. Абдуллаєва Б.П. Організація занять з плавання в дошкільних закладах АМЕРИКАНСЬКИЙ ЖУРНАЛ СОЦІАЛЬНИХ НАУК ТА ОСВІТНИХ ІННОВАЦІЙ ЛИПЕНЬ 2020 РОКУ[ТАДЖСЕІ]
4. Джабборова Онахон Манноповна, Джуманова Фатіма Уралівна, Махкамова Шахіда Рахматуллаєвна. (2020). Формування художнього сприйняття майбутніх учителів. Міжнародний журнал психосоціальної реабілітації, 24 (4), 4087-4095.
5. Турдалієва М., Абдуллаєва Б.П. Корупція у сфері освіти: оцінки та шляхи вирішення «Тенденції і перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації». Переяслав, Україна 30 квітня 2020 р. 58.
6. Жабборова О. М. (2020). Психологічні функції, формування богомислення учнів. Педагогічна наука, 1(46), 144-145.
7. Ісмаїлова Д. М. і Карімов С. Ш. (2019). Актуальні проблеми технологічної освіти. ВИША ШКОЛА Науково-практичний журнал, (22), 6-8.
8. Мамадалієв К. Р., Джабборова О. М., Умарова З. А., Абдуллаєва Б. П. (2020). Створення нового покоління викладання літератури – вимога сучасності. Міжнародний журнал психосоціальної реабілітації, 24 (1), 612-619.
9. Ісмаїлова Ділафруз Мухіднівна. (2020). Освітнє прогнозування як науково-педагогічна проблема. Європейський журнал досліджень і рефлексії в освітніх науках, 8(6), 42-47.
10. Джаббар Усаров. (2019, червень). Використання методів навчання для формування компетентностей учнів. Міжнародний журнал прогресивних наук і технологій, 15 (1), 272-274.

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

УДК 37.02(575.2) (043.3)

Курманбаева Гулнара Абдылдаевна
старший преподаватель

Кыргызский Государственный университет геологии, горного дела и освоения
природных ресурсов им. академика У. Асаналиева
(Бишкек, Киргизстан)

О ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИХ ОСНОВАХ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Аннотация: В Кыргызстане важное значение придается изучению кыргызского языка для иностранных студентов, для чего определены программы обучения, изданы учебники, ведется обучение в вузах кыргызскому языку. На практике преподаватели сталкиваются с проблемами, которые основываются на слабом умении выражать свои мысли не только в устной речи, но и в письменной. Автор статьи затронула вопросы обучения иностранных студентов кыргызскому языку. В основу обучения речи студентов неязыковых факультетов необходимо использовать лингводидактические основы обучения, которые позволяют наметить поэтапные пути и методы эффективного обучения кыргызскому языку в аудиториях вуза.

Ключевые слова: лингводидактика, диалект, методика, язык-посредник, педагогика, сравнительное обучение, языковая компетенция.

Kurmanbayeva Gulnara Abdylдаevna
Senior Lecturer

Kyrgyz State University of Geology, Mining and Development
of Natural Resources academician U. Asanaliyev
(Bishkek, Kyrgyzstan)

ON LINGUODIDACTIC FOUNDATIONS OF TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE FOR FOREIGN STUDENTS

Abstract. In Kyrgyzstan, great importance is attached to the study of the Kyrgyz language for foreign students, for which training programs have been defined, textbooks have been published, and the Kyrgyz language is being taught at universities. In practice, teachers face problems that are based on a poor ability to express their thoughts not only in oral speech, but also in writing. The author of the article touched upon the issues of teaching foreign students the Kyrgyz language. The basis for teaching speech to students of non-linguistic faculties, it is necessary to use linguodidactic foundations of education, which allow you to

outline step-by-step ways and methods for effectively teaching the Kyrgyz language in the classrooms of the university.

Key words: *linguodidactics, dialect, methodology, intermediary language, pedagogy, comparative education, language competence.*

The current stage of development of the methodology of teaching the Kyrgyz language as a second language is characterized by a significant update of language education. The analysis of the linguodidactic foundations of language competence in scientific, methodological and theoretical sources shows that competence relations are the main ones in the field of education. The concept of language competence is a system of concepts in the grammar of a language. They relate to a person starting from his birth, i.e. despite his experience, living environment, etc. they are inherent in humans as a biological species. Since early childhood, a person's vocabulary is replenished every day, his worldview expands, and the ability to speak appears. 15 In the theory of learning in modern educational conditions, as the analysis of the development of language competence shows, this term means a collection of knowledge, skills, their possession indicates the ability to speak in different ways in all relevant areas of life in the language being studied in accordance with literary norms, and also helps to increase language skills. This knowledge implies the appearance of all possible structures of sentences by changing the original construction, and also informs about grammatical connections in the sentence itself and between them. According to modern requirements, the goal of language learning is to develop not only linguistic, but also communicative competence. In scientific research, there are many theories regarding the composition of communicative competence. Thus, Russian researchers I. L. Bim, I. A. Zimnyaya, A.M. Novikov, I. R. Maksimova, A.V. Khutorskoy, as well as scientists from far abroad D. Heims, A. Holiday, Jan van Eck and others. We studied the component composition and structure of communicative competence in didactics and methodology. As a result of generalizing the variety of techniques related to the structure of competence based on our teaching technology, we have taken the following divisions: 1. Linguistic (vocabulary, phonetics, spelling) system teaching of grammatical rules, vocabulary units and phonology; 2. In the process of discursive (editing of oral and written text) training, the ability to create oral and written functional styles, logical units based on understanding different types of text, choosing linguistic means in accordance with the type of speaking; 3. Pragmatic (for successful achievement of the goal); 4. Strategic (overcoming communication difficulties); 5. Sociocultural (compliance with sociocultural norms), which considers the cultural characteristics of a native speaker, their traditions and customs, behavior, and norms of education in the process of communication. A. G. Bermus, N. F. Efremova, and I. A. Zimnyaya also included the formation of psychological professionalism in the list when determining the main competencies. Currently, there is no single definition of the concept of psychological competence, which is one of the structures of professional activity.

Problems of formation of communicative competencies in teaching Kyrgyz as a second language in higher educational institutions are studied in the doctoral dissertation of K. A. Biyaliev "Fundamentals of methods of teaching Kyrgyz as a second language in a communicative direction".

Methods of competence formation in the process of teaching Kyrgyz as a foreign language are considered in the dissertation of A. T. Jamankulova "Speech development of university students in the process of teaching simple sentence syntax in the Kyrgyz language (for beginners in Russian-speaking groups)" and others.

Meanwhile, the methodology of teaching Kyrgyz as a second language on a competency-based basis still needs further research on its various aspects. In particular, the linguodidactic basis for the formation of the language competence of students – future legal specialists – has not yet been determined. As the analysis of scientific and methodological literature and the practice of teaching itself shows, the educational and regulatory framework also requires updating methods of teaching Kyrgyz as a second language in higher education institutions. State standards, textbooks, and training programs need to be reworked in accordance with new conditions and requirements. Changes taking place in the global two-tier education system have also affected the educational standards of Kyrgyzstan, including the discipline "Methods of teaching the Kyrgyz language as a second language", based on credit technology.

In the methodology of teaching the Kyrgyz language as a second language, there are three methods:

- 1) translation (comparison) method;
- 2) natural method (without intermediary language);
- 3) mixed method.

According to I. S. Yakimanskaya, psychological competence is a set of knowledge, skills and abilities in psychology; a clear position on the role of psychology in the professional activity of a teacher; the ability to use psychosocial skills psychological knowledge in the work; ability to see the child's state, level of development of cognitive processes, emotional-volitional sphere, character traits, ability to navigate, evaluate psychologists. It is necessary to enter psychological information into the plan of personal motivation in order to be able to find ways to build relationships, to be able to make responsible decisions in various psychological situations. Consequently, "psychological competence" includes a professional and business component, personal ability to perceive and use psychological information by a person.

A modern school teacher needs to have information about the classification of motives for learning activities in order to organize the learning process in the classroom as best as possible. In addition, the teacher must diagnose each student in order to identify the level of their school motivation [2].

Updating the content and technologies of the concept of teaching Kyrgyz as a second language in higher education institutions should be carried out in accordance with the requirements and guidelines of the state standard and laws of the Kyrgyz Republic "On Education" (dated April 30, 2003, No. 92) and "On the State Language of the Kyrgyz Republic" (dated April 2, 2004, No. 54) for improving and improving the quality of education and upbringing based on competence, highlighted as a strategic direction in the "National Program for the Development of the State Language and Improvement of Language Policy in the Kyrgyz Republic for 2014-2020", approved by the Decree of the President of the Kyrgyz Republic (dated 2 June 2014. Yes for No. 119).

The process of studying at a university and effective ways to improve it directly depend on the motivation of students, since motives are the driving forces of the learning process and assimilation of material. Motivation to learn is a rather complex and ambiguous process of changing the attitude of an individual both to a particular subject of study and to the entire educational process. At the same time, the motivation to learn depends on the individual's personality and social roles [3].

Experience shows that when the motivational sphere of activity of students - teachers is spontaneously formed, many of them do not form the necessary motives for effective learning. That is, a teacher without motivation does not motivate his students. Therefore, the school and teachers should take over the management of the process of forming the motivational sphere of students' activities [4].

REFERENCES

1. Сыдыкбаева, М.М. Методы и действия, используемые при обучении кыргызскому как второму языку // Вестник современной науки. Научнотеоретический журнал. – Волгоград: Сфера, 2016. – №2/ II. – С. 123-127.
2. Рыспаева Ч. К. Связь психолого-педагогического сопровождения и информационных технологий в диагностике учебной мотивации// Наука и инновационные технологии. №4/2018 (9) - Бишкек, 2018, - С. 213-217
3. Рыспаева Ч. К. Учебная мотивация студентов как психолого-педагогическая проблема// Наука и инновационные технологии. №2/2020 (15) - Бишкек, 2020, - С. 165-173
4. Рыспаева Ч. К. Факторы формирования мотивации учебной деятельности у младших школьников// Международный академический журнал «Web of scholar». №6(15), Киев, 2017, - С. 71-74
5. Баранников А.П. Хиндустани (урду и хинди); Ленинградский восточный институт 1934; с. 4-7
6. Белокреницкий В. Я., Москаленко В. Н. История Пакистана. XX век. – М.: Крафт, 2008.
7. Дымшиц З. М., Язык урду, М., 1962;
8. Зограф Г. А., Языки Индии, Пакистана, Цейлона и Непала, М., 1960;
9. Зограф Г. А., Хиндустани на рубеже XVIII и XIX вв., М., 1961;
10. Сыдыкбаева М.М. / Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздер /Монография. Б; 2016, 238 б.

SECTION: AGRICULTURAL SCIENCE

UDC 338.43

Matjonov Bekjon Ravshonbekovich
PhD student of Urgench State University
(Urgench, Uzbekistan)

ENSURING FOOD SECURITY THROUGH THE INTRODUCTION OF EARLY RIPENING MUNGBEAN VARIETIES IN THE WHEAT-COTTON ROTATION SYSTEM IN THE ARAL SEA REGION

Abstract. *Mungbean (*Vigna radiata* (L).Wilszek), a resistant, early maturing legume with potential as a second recurrent crop in an island wheat system, is the subject of research. With the financial support of GIZ, research work was carried out within the framework of the project "Environmentally oriented regional development in the Aral Bay region" with ICARDA. The main purpose of the study is to evaluate the current state of mungbean cultivation and to identify the crop grown in the Aral Bay region and the existing problems in the process of cultivation there. As part of the research, 5 farms were selected in Khorezm and Karakalpakstan regions. As an experimental area, the farms were selected for rotation on a plot of 1 hectare: Winter wheat - cotton (WW-C), Winter wheat - mungbean - green manure - cotton (WW-MB-GM-C), Green manure - spring wheat - mungbean - green manure - cotton (GM-SW-MB-GM-C) combinations were selected. All data were collected and analyzed during the study.*

Keywords: *food security, food consumption products, crop rotation, agricultural crops, mungbean cultivation, Aral Sea region*

1. Introduction

Currently, the production of agricultural products is growing steadily in our country. However, we can see that in the development of issues related to the cultivation of environmentally friendly agricultural products, their quality, storage and delivery to the population, the main attention is paid not only by the state, but also by the world community [9]. We can mention that the Alimentarius Codex in Europe, the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the European Regional Bureau of the World Health Organization, the International Organization of Viticulture and Winemaking and other special national and international organizations pay the main attention to this issue [5].

According to the above situation, it is increasingly difficult to meet the human demand for food products due to the growth of the population on earth, economic pressures, changes in climate conditions and other factors. We can see from the fact that more people, that is, almost every 8 people, are undernourished, and more than 30 percent are experiencing the problem of not eating enough, lack of the most basic microelements and vitamins in their body.

As a result, more than 160 million children in the world have serious deficiencies related to growth, physical and intellectual development [6].

Due to the rapid increase in the population and limited possibilities of food production, the issue of providing the population with quality food is becoming a major problem in many countries. During the years of independence in Uzbekistan, great achievements were made in this field, including the production of agricultural products doubled [1].

Mungbean is a very suitable crop for farmers in South Asia and Central Asia. It can be seen that it is a very suitable crop species due to its short growing season and good adaptability to heat, drought and high salinity and difficult climatic conditions [2]. Modern, early-maturing mungbean varieties that have been widely used in South Asia and Central Asia and have benefited farms in terms of income and nutrition can be recommended [4]. Today, farms in the Aral Bay region use such early ripening varieties of mungbean as the “Durdona” variety [7].

Today, in order to ensure food security in agriculture, planting of agricultural crops, planting of mungbean as a repeated crop is considered one of the most urgent tasks. Traditional wheat-cotton cropping method in the agriculture of the Aral Bay region is not very effective in the long term. Based on this, the activities of farms were studied and analyzed on the basis of a questionnaire. Farms in Khorezm region and Karakalpakstan were selected and involved in the experience of crop rotation [8].

2. Information

There are advantages and disadvantages of planting mungbean as a repeat crop in the traditional wheat-cotton rotation in the Aral Bay region [3]:

Advantages:

Drought tolerance: Mungbean is known for its drought tolerance, which makes it suitable for cultivation in arid regions of Uzbekistan. It requires less water compared to other crops, making it a resilient choice in water-scarce areas.

Short growing season: Mungbean has a relatively short growing season, typically around 60-70 days from planting to harvest. This allows for multiple cropping cycles within a year, increasing agricultural productivity.

Nutritional value: Mungbean is a nutritious legume, rich in protein, vitamins, minerals, and dietary fiber. Its cultivation can contribute to improving food security and addressing nutritional deficiencies in Uzbekistan.

Soil improvement: Mungbean is a nitrogen-fixing crop, meaning it has the ability to convert atmospheric nitrogen into a usable form for plants. This helps enrich the soil with nitrogen, enhancing soil fertility and reducing the need for synthetic fertilizers.

Problems:

Water availability: While mungbean is relatively drought-tolerant, it still requires sufficient water for optimal growth and yield. In regions with limited water resources, irrigation management and water conservation practices are essential to support mungbean cultivation.

Pest and disease management: Mungbean is susceptible to various pests and diseases, including aphids, leafhoppers, pod borers, and fungal infections. Proper pest and disease management strategies, such as integrated pest management and timely application of appropriate pesticides, are crucial to prevent yield losses.

Market demand and pricing: The market demand for mungbean and its pricing can be unpredictable. Fluctuations in demand and price can pose challenges to farmers in terms of profitability and marketing opportunities.

Crop rotation and competition: Mungbean cultivation requires careful crop rotation planning to avoid the build-up of pests and diseases. Additionally, competition with other crops for resources and land can impact mungbean productivity.

Limited research and extension support: Access to up-to-date research, technical expertise, and extension services specifically tailored to mungbean cultivation in Uzbekistan may be limited. Adequate investment in research and extension activities can address challenges and provide farmers with the necessary knowledge and support for successful mungbean cultivation.

2.1. Actions

Cultivation of early ripening Durdona variety of mungbean, which can ripen in a short day in rotation after wheat harvest in the Arolbay region, will bring great benefits and results to farms. Durdona variety of Mungbean ripens in 70 days (July-September), which allows early completion of the general vegetation period of the crop.

3. Materials and methods

During the research, 1 hectare of land was allocated in 5 farm fields in the Khorezm region and the Republic of Karakalpakstan, and 5 crops were planted as an experiment on 0.15 hectares of land.

The combination of crops was planted in the following order:

- a) Winter wheat - cotton (WW-C)
- b) Winter wheat - mungbean - green manure - cotton (WW-MB-GM-C)
- c) Green manure - spring wheat - mungbean - green manure - cotton (GM-SW-MB-GM-C)

In the course of the research, the income, expenses, net profit and product cost of agricultural crops grown by these farms were determined.

In September 2021, in all 5 farms in Khorezm region and Karakalpakstan, green manure and winter wheat were planted twice between cotton fields. Pre-planting, planting, vegetation and harvest costs were calculated and analyzed for each planted crop. After harvesting, mungbean was planted as an experiment and the yield was analyzed.

4. Expected results

1. Economic benefit from open land between wheat and cotton crops (or between two wheat crops).

2. Improvement of nitrogen and humus content in the soil, which is carried out by bacteria that survive in the roots of moss plants. Such bacteria bring atmospheric nitrogen to the soil.

3. Compared to traditional open land conservation practices, the yield of cotton planted after mungbean is higher.

4. Farmers who grow mungbean consume more of this nutritious product compared to farmers who do not grow it, i.e. buy it from the market.

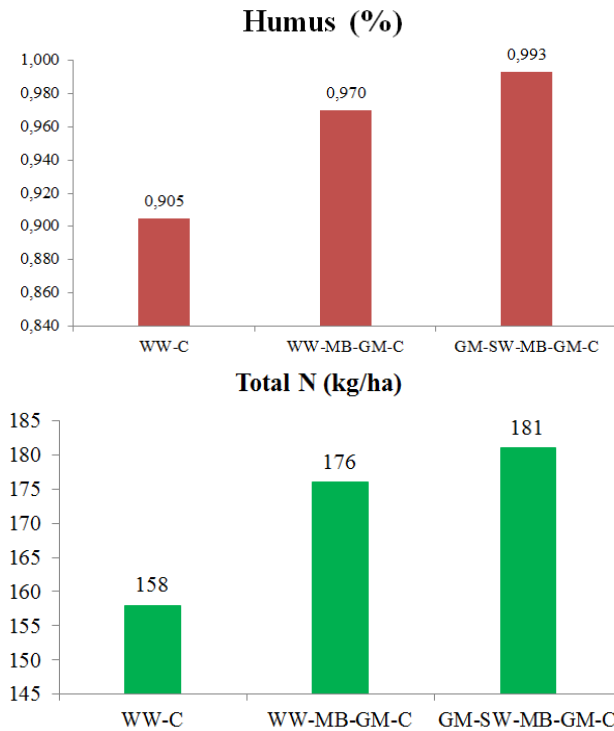

Fig.1. Humus and total nitrogen content in 3 crop rotations in Khorezm region.

(WW-C: winter wheat-cotton; WW-MB-GM-C: winter wheat-mungbean -green manure-cotton; GM-SW -MB-GM-C: green manure-spring wheat- mungbean-green manure-cotton).

Source: It was developed on the basis of a questionnaire conducted by the author.

5. Results

In the course of the study, mungbean consumption in farms growing and not growing mungbean in the Republic of Karakalpakstan and Khorezm region was compared. The data showed that in the Republic of Karakalpakstan, the family of farms that grow mungbean consumes 20 kg and 16 kg of farms that do not grow mungbean during the year. In particular, in Khorezm region, a family of farms growing mungbean consumes 23 kg per year, and farms that do not grow mungbean consume 15 kg (Fig.2).

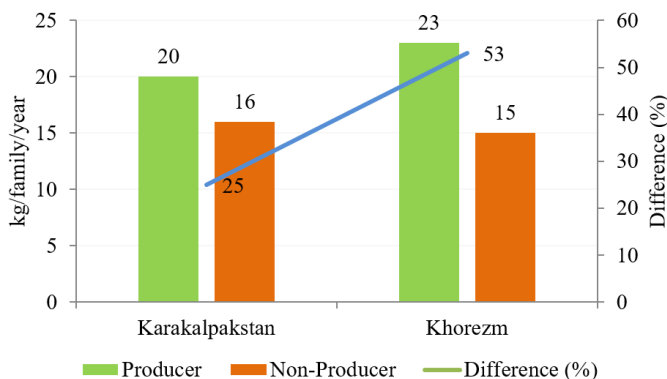

Fig.2. Comparative analysis of mungbean consumption in farms growing and not growing mungbean in Karakalpakstan and Khorezm region in 2022.

Source: It was developed on the basis of a questionnaire conducted by the author.

At the same time, a few more following results were achieved:

1. The Durdona variety of mungbean, planted in July 2022 in the Aral Bay region, ripened in September and gave a grain yield of 1.7 tons/hectare. The minimum price of 1 kg of mungbean grains is \$1, while quality mungbean seeds are sold at \$1.5-2.0 per 1 kg, depending on the quality. So, within 3 months, farmers can earn huge income by growing mungbean.

2. After cultivation of mungbean and short-duration winter pea crops, soil humus and nitrogen content increased to 20% each. Fig.1 shows the average growth of humus and nitrogen content in 5 farmers' fields.

3. Compared to the analysis, cotton yielded higher in mungbean and chickpea lands.

4. Family-based mungbean farmers consumed 25 and 53% more mungbean grains than non-farmers in 2 regions (Fig.2).

6. Conclusion

In conclusion, it should be noted that, based on the data obtained during the research, it is recommended to increase mungbean planting as a repeated crop in the wheat-cotton planting system in the Republic of Karakalpakstan and Khorezm region. Because our analysis showed that during the growing season, mungbean accumulates 50-100 kg/hectare of biological nitrogen and organic matter in the soil, increases the natural fertility of the land, and is a medicinal grain rich in proteins and vitamins.

Overall, while mungbean cultivation offers advantages such as drought tolerance, short growing season, nutritional value, and soil improvement, it also faces challenges related to water availability, pest and disease management, market dynamics, crop rotation, and limited research support. Addressing these challenges through appropriate practices and support can enhance the productivity and profitability of mungbean farming in Uzbekistan.

REFERENCES

1. Abulqosimov H.P. Economic security of the state. Textbook. - T.: Academy, 2012

2. Atabayeva H.M. Growth, development and yield of replanted mallow. // "Agro ilm" magazine, 2017, issue 12. 64 pages.
3. Bobojonov, I., Lamers, J. P. A., Djanibekov, N., Ibragimov, N., Begdullaeva, T., Ergashev, A.-K., & Kienzler, K., Eshchanov, R., Rakhimov, A., Ruzimov, J., Martius, C. (2012). Crop diversification in support of sustainable agriculture in Khorezm. In C. Martius, I. Rudenko, J. P. A. Lamers, P. L. G. Vlek, et al. (Eds.), *Cotton, water, salts and soums: Economic and ecological restructuring in Khorezm, Uzbekistan* (pp. 219–233). Dordrecht: Springer Netherlands.
4. Byerlee, D., & White, R. (2000). Agricultural systems intensification and diversification through food legumes: Technological and policy options. In R. Knight (Eds.), *Linking research and marketing opportunities for pulses in the 21st Century: Proceedings of the third international food legumes research conference*, 31–46. Dordrecht: Springer Netherlands. doi:10.1152/physrev. 2000.80.1.31
5. FAO. (2016a). FAOSTAT Database on production. Rome. FAO Statistics Division, Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved December 9, 2016, from <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>
6. FAO. (2016b). *Save and Grow in practice: Maize, rice, wheat. A guide to sustainable cereal production*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations
7. Mavlyanova R.F., Sulaymanov B.A., Boltayev B.S., Mansurov H.G., Kenjabayev Sh.M. Cultivation technology of mungbean. // Page 24 of 2018.
8. Matjonov, B. R. "AGRICULTURE OF UZBEKISTAN: THE TIME OF GREAT PERFECTIONS." *Central Asian Problems of Modern Science and Education* 3.4 (2019): 212-218.
9. Matjonov, B. R. "SMALL BUSINESS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: ACCOUNTING AND REPORTING ORGANIZATION." *Central Asian Problems of Modern Science and Education* 3.4 (2019): 175-182.

SECTION: ECONOMICS

Asadov Jasur Abdujabborovich
Researcher of Tashkent State University of Economics
(Tashkent, Uzbekistan)

ZAGADNIENIA SPOŁECZNO-EKONOMICZNE KLASY ŚREDNIEJ LUDNOŚCI

Abstrakcyjny. W artykule poruszono problematykę społeczno-ekonomiczną klasy średniej społeczeństwa.

Słowa kluczowe: ludność, klasa średnia, gospodarka, warstwa ludności, dochody.

Procesom globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego po Covid-19 towarzyszy niepełne przejście do relacji rynkowych i niestabilność sytuacji geopolitycznej.

Prowadzone są systematyczne prace mające na celu łagodzenie negatywnego wpływu pandemii koronowirusa na poziom życia ludności, ochronę socjalną ludności oraz wsparcie finansowe rodzin potrzebujących pomocy.

Jednak w niektórych obcych krajach, zwłaszcza w regionach, bardzo ostro objawia się szybki postęp rozwarstwienia własności, napięć politycznych i społecznych w społeczeństwie. Z tego punktu widzenia najbardziej perspektywiczne jest utworzenie i utrzymanie stabilnej klasy średniej, która tradycyjnie pełni rolę motoru rozwoju gospodarczego, gwaranta stabilności społeczno-politycznej i głównego konsumenta mobilności pionowej. Jednak zainteresowanie społeczne kategorią „klasy średniej” nie przełożyło się jeszcze na systematyczne badania. Niejasna interpretacja pojęcia „klasa średnia” i kryteria jego definicji doprowadziły na obecnym etapie do znacznych różnic w jego ocenach ilościowych.

Podstawą teoretyczną i metodologiczną naszych badań jest kompleksowe podejście do kryteriów wyznaczania klasy średniej, prezentowanych w pracach naukowych naukowców zagranicznych i krajowych. Naukowcy wywodzą się przede wszystkim z faktu, że kryteria stratyfikacji w stosunku do klasy średniej powinny obejmować nie tylko wskaźniki ekonomiczne, ale także pozwalać na określenie różnych funkcji tej grupy - funkcji politycznych, zawodowych, społeczno-kulturowych. To właśnie pełnienie specjalnych funkcji w społeczeństwie i na danym obszarze przekształca kategorię „warstwy średniej” w „klasę średnią”. Ta lista kryteriów stale się poszerza ze względu na zdolność klasy średniej do pełnienia funkcji „stabilizatora” życia społeczno-politycznego i gospodarczego, „dostawcy” wysoko wykwalifikowanej siły roboczej, „dystrybutora” nowych sieci społecznych. - nośnik praktyki gospodarczej i społeczno-kulturowej, kultury narodowej lub zawodowej. Po drugie, skuteczna jest zasada o heterogeniczności klasy średniej i jej cyklicznej strukturze: „rdzeń” charakteryzujący się kombinacją wszystkich cech (właściwie klasa średnia); „peryferie” – grupy posiadające kilka cech charakterystycznych i powiązane pod względem poziomu życia z „głównymi” warstwami. Taka struktura rozwiązuje problem zacierania się granic rosyjskiej klasy

średniej i pozwala przewidzieć przejście niektórych grup społecznych z „peryferii” do „rdzenia”. W naszych badaniach głównymi kryteriami określenia klasy średniej są wskaźniki społeczno-ekonomiczne, społeczno-kulturowe, społeczno-zawodowe oraz średni dochód na mieszkańca w ramach czterech sześciu standardów życia ustalonych w regionie jako wskaźniki wiodące, a nie wykształcenie, poniżej przeciętnej profesjonalny, niefizyczny charakter pracy. Tak naprawdę klasę średnią tworzą mieszkańcy regionów spełniających wszystkie trzy kryteria. Uwzględnienie charakterystyki minimum egzystencji określonego obszaru pozwoliło określić jakościową wyjątkowość nie tylko klas „rdzenia”, ale także grup peryferyjnych odpowiadających jednemu lub dwóm wskaźnikom.

Według niektórych szacunków, poprzez mechanizm podaży i popytu, współczesna klasa średnia w 80% determinuje wielkość i skład rynku towarów i usług będących przedmiotem masowego popytu, czyli w istocie determinuje kształtowanie się struktury sieciowej sieć społeczna. produkcja. Współczesna klasa średnia krajów wysoko rozwiniętych ma unikalną strukturę wewnętrzną, zarówno pod względem dochodów pieniężnych i statusu majątkowego, jak i pod względem składu zawodowego i zawodowego, ale jednocześnie posiada szereg cech jednoczących, które pozwalają nam rozważyć. to całe społeczeństwo. Przedstawiciele klasy średniej osiągnęli dobrobyt materialny i stabilność swojej pozycji dzięki swoim zdolnościom intelektualnym i wysiłkowi zawodowemu, dlatego też głównym rodzajem dochodów tej części społeczeństwa są dochody bezpośrednio związane z aktywnością zawodową. Do klasy średniej zalicza się ludność grupy. długoterminowe kształcenie i szkolenie praktyczne. Dlatego główną rolą społeczną współczesnej klasy średniej jest reprodukcja wysoko wykwalifikowanej siły roboczej, która zaspokaja potrzeby społeczeństwa w zakresie efektywnego rozwoju gospodarki narodowej.

Według większości badaczy główny rdzeń klasy średniej we współczesnym rozwiniętym społeczeństwie stanowią następujące grupy ludności:

- wysoko wykwalifikowani pracownicy;
- intelektualni techniczni i humanitarni;
- pracownicy sektora usług i transportu;
- urzędnicy służby cywilnej, pracownicy banków i prawnicy;
- przedstawiciele małego biznesu;
- rolnicy;
- regularny personel wojskowy (wyżsi oficerowie);
- menedżerowie (menedżerowie najwyższego i średniego szczebla).

Istnienie podobnej struktury zawodowej wskazuje na istnienie rezerwy, która tylko pod pewnymi warunkami może stać się klasą średnią. Naturalnie trudno jest sprowadzić tak zróżnicowaną warstwę populacji do wspólnego mianownika pod względem składu społeczno-zawodowego i innych wskaźników, a tym bardziej rozróżnić wspólne interesy i motywacje zachowań. Jednak o istnieniu klasy średniej jako jednej kategorii społecznej można mówić dopiero wtedy, gdy istnieje zasada jednocząca wszystkie grupy zawodowe w postaci wspólnego interesu lub systemu interesów. Ponieważ klasa średnia nie jest jednorodną grupą, ale zbiorem grup społecznych, zamiast koncepcji „zjednoczonej, ale nieokreślonej” klasy średniej, zamiast koncepcji „zjednoczonej, ale nieokreślonej” klasy średniej, stosuje się pogląd na „klasę średnią”. [1]

W socjologii zachodniej zwyczajowo dzieli się obecnie całą tę społeczność na trzy główne grupy: „niższa klasa średnia” – robotnicy wysoko wykwalifikowani; „średnia klasa średnia” – mali przedsiębiorcy, pracownicy itp.; „Klasa średnia” – menedżerowie najwyższego szczebla, menedżerowie, menedżerowie wyższego szczebla itp. Pytanie o istnienie klasy średniej, podobnie jak samo określenie, pojawiło się dawno temu. Jego rola w życiu społeczno-politycznym krajów rozwiniętych jest szeroko omawiana w literaturze krajowej i zagranicznej. Jednak naszym zdaniem, pomimo poważnego zainteresowania tym problemem, nie opracowano naukowej metodologii badania składu, struktury i innych cech klasy średniej.

Obecnie w literaturze naukowej nie ma jasnego pojęcia klasy średniej i kryteriów jej selekcji. Poszukiwanie jej prototypów wśród elementów struktury społecznej ujawnia jedynie środkową warstwę konsumencką, która posiada potencjał kulturowy i pretenduje do pełnienia odpowiednich funkcji. Klasa średnia powinna mieć radykalnie inną pozycję na rynku pracy.

Jednocześnie przed analizą ich pozycji na rynku pracy należy poczynić uwagi metodologiczne. Z jednej strony istnienie stałej pracy lub prywatnego biznesu jest systemotwórczym wskaźnikiem separacji klas średnich. Z drugiej strony tej cechy nie da się jednoznacznie policzyć przez klasę średnią. Po pierwsze, rozkład klas średnich nie opierał się na indywidualnych obserwacjach, ale na zasadzie gospodarstwa domowego. Po drugie, uogólniona klasa średnia obejmuje grupę, która wykazuje wysokie cechy materialne i samostanowienia, ale brakuje im statusu zawodowego i edukacyjnego.

Ogólnie rzecz biorąc, w gospodarstwach domowych klasy średniej mogą znajdować się osoby o różnym statusie zatrudnienia – pracujący, bezrobotny, w wieku produkcyjnym, emeryt, pracodawca i pracownik. Tworzenie się i rozwój klasy średniej jest jednym z głównych procesów społecznych w gospodarce transformacyjnej.

Fakt powstania i tempa wzrostu klasy średniej jest najważniejszym kryterium efektywności polityki społeczno-gospodarczej, świadczącym o sile całego systemu instytucji gospodarczych, społecznych i politycznych. Jednocześnie rozwój klasy średniej jest nie tylko efektem pozytywnej dynamiki gospodarczej, ale także źródłem dalszego zwiększania zrównoważonego wzrostu gospodarczego. [2]

Problemy rozwoju klasy średniej nie ograniczają się do wzrostu płac i dochodów ludności.

Jest efektem siły i sprawności całego systemu instytucji gospodarczych, finansowych, społecznych, politycznych i obywatelskich.

1. Rynek pracy i inne formy działalności gospodarczej.
2. Rynek konsumencki i rynek usług. Oczekiwania konsumentów, a co za tym idzie, aktywność konsumencka klasy średniej zależą od zgodności sytuacji cenowej z jakością dostarczanych towarów i usług.
3. Edukacja i opieka zdrowotna. Największym konsumentem usług medycznych jest klasa średnia. Jednak z realistycznego punktu widzenia istnieją poważne przeszkody w korzystaniu z wysokiej jakości usług instytucji edukacyjnych i medycznych.
4. Rynek mieszkaniowy. W systemie priorytetów konsumenckich klasy średniej jest to kierunek najważniejszy. Bez usunięcia barier wejścia klasy średniej na nowoczesny rynek mieszkaniowy oczekiwania co do wzrostu klasy średniej i jej roli w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju okażą się bezpodstawne.

5. Instytucje ubezpieczeniowe. Klasa średnia, podobnie jak inne grupy społeczne, jest zainteresowana utrzymaniem stabilności swojej pozycji społeczno-ekonomicznej, istnieniem w społeczeństwie skutecznych instytucji ubezpieczeniowych.

6. System emerytalny. Klasa średnia jest zainteresowana zapewnieniem sobie komfortowego życia po zakończeniu życia zawodowego i chętnie współfinansuje swoją przyszłą emeryturę.

7. Opodatkowanie i praktyki nieformalne. Często przedstawiciele klasy średniej krajów WNP wywodzą się z szarej strefy ekonomicznej lub przynajmniej nie unikają dodatkowych dochodów związanych z szarą działalnością, w szczególności z zatrudnieniem nieformalnym. Z drugiej strony, co jest z pewnością faktem uznanym, klasa średnia jest aktywnym uczestnikiem nieformalnych praktyk, które rozwinęły się w obszarach, w których jest głównym konsumentem – edukacji i zdrowiu.

8. Prawa własności, bariery administracyjne, system sądowiczy. W krajach WNP warstwa małych przedsiębiorców jest nadal bardzo mała. Wynika to z wielu barier gospodarczych i administracyjnych, które utrzymują się, a nawet nasilają pomimo retoryki politycznej i determinacji rządu w promowaniu rozwoju małych przedsiębiorstw w gospodarce kraju. Prawa własności są nierozzerwalnie związane ze skutecznym i niezależnym sądownictwem, w którym klasa średnia może bronić swoich interesów gospodarczych i społecznych.

9. Instytucje polityczne i obywatelskie. Obecnie rozwój klasy średniej w niektórych krajach wiąże się z brakiem dobrze funkcjonujących instytucji administracyjnych, politycznych i społeczeństwa obywatelskiego. W rezultacie klasie średniej w tych krajach brakuje dziś władzy politycznej i środków, aby odpowiednio reprezentować i skutecznie bronić swoich interesów. Tworzenie tych i innych instytucji jest mechanizmem stymulującym rozwój klasy średniej.

Czynnikiem utrudniającym rozwój klasy średniej jest niedoskonałość i niska efektywność istniejących instytucji gospodarczych, finansowych, społecznych i politycznych, dlatego też doskonalenie tych elementów gospodarki staje się coraz ważniejsze.

Do dziś za pośrednictwem tego systemu opłacone zostały umowy ponad 30 000 studentów. Wielu dobrze wykształconych, utalentowanych studentów może mieć trudności z opłaceniem opłat kontraktowych. Poprzez ten projekt staramy się pomóc każdemu jednakowo, jednak naszym celem jest wsparcie utalentowanych studentów w najtrudniejszej sytuacji materialnej. [3]

Badania pokazują, że kształtowanie nowego organizacyjno-ekonomicznego mechanizmu zarządzania w zakresie ochrony socjalnej ludności powinno być ukierunkowane na zmianę charakteru wzajemnych relacji pomiędzy jego elementami składowymi i ich rolą w procesie zarządzania systemem. Utworzenie tego mechanizmu implikuje, naszym zdaniem, poprawę roli władz państwowych jako głównego podmiotu zarządzania systemem zabezpieczenia społecznego ludności regionu w oparciu o realizację następujących działań: - podmioty gospodarcze, organizacje non-profit, a jednostki aktywnie zachęcają gospodarstwa domowe do zwiększania swojego udziału w zarządzaniu systemem zabezpieczenia społecznego swojej ludności; - zmiana podejścia organów państwa do świadczenia pomocy społecznej, co oznacza rezygnację z prostego finansowania świadczeń i dotacji socjalnych, powszechne wykorzystanie programów socjalnych mających na celu wspieranie zatrudnienia i

samozatrudnienia, rozwój inicjatywy osobistej, która zapewnia dochód ludności i zaspokojenie potrzeb człowieka.

REFERENCES:

1. Grigoriev L., Maleva T. Klasa średnia w Rosji na przełomie etapów transformacji // Zagadnienia ekonomii. 2002. nr 1. s. 45–61.
2. Wasiliew P.P. Reprodukacja i wykorzystanie potencjału pracy w Rosji i regionach Południowego Okręgu Federalnego. Rostów nad Donem: Wydawnictwo Południowego Uniwersytetu Federalnego, 2007. s. 214.
3. <https://yuz.uz/news/yoshlar-daftariga-qanday-kirish-mumkin-?view=endi-milliy-kutubxona-kechayu-kunduz-ishlaydi>.

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

Executive Editor-in-Chief: PhD Oleh M. Vodiany

October 2023

ISSUE 8(62)

The results of scientific researches, errors or omissions are the authors' responsibility

Founder: "iScience" Sp. z o. o.,
NIP 5272815428

Subscribe to print 27/10/2023. Format 60×90/16.

Edition of 100 copies.

Printed by "iScience" Sp. z o. o.

Warsaw, Poland

08-444, str. Grzybowska, 87

info@sciencecentrum.pl, <https://sciencecentrum.pl>

ISBN 978-83-949403-3-1

